

К-14038

П 259818

ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 63

ПОЛІТЕКОНОМІЯ

Випуск 7

ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

69 коп.

V.N. Karazin Kharkiv National University

00284335

9

МІНІСТЕРСТВО
ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

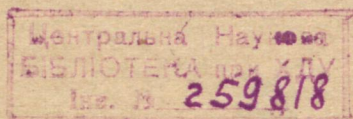
ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 63

ПОЛІТЕКОНОМІЯ

ВИПУСК 7

К-14038

ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВСЬКОГО ОРДЕНА ТРУДОВОГО ЧЕРВОНОГО ПР
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені О. М.
Харків

Редакційна колегія:

проф. О. П. Мамалуй (відповідальний редактор),
доц. Й. М. Бейліс, проф. О. М. Васильєв, доц.
Б. П. Данилевич, проф. О. А. Рубан, доц.
І. Я. Ткаченко, доц. М. М. Кім.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЛЕНІНСЬКОЇ МЕТОДОЛОГІЇ АНАЛІЗУ ЕКОНОМІЧНОЇ СУТІ СОЦІАЛІЗМУ

О. П. Мамалуй, І. Я. Ткаченко

В. І. Ленін увійшов в історію як геніальний мислитель, який всебічно розвинув і збагатив марксистську теорію видатними відкриттями, що справляють величезний вплив на світовий розвиток. «Ленінізм, — підкреслюється в Тезах ЦК КПРС до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, — це методологія революційного мислення і революційної дії. Його повсякчас збагачують Комуністична партія Радянського Союзу, міжнародний комуністичний рух на основі досвіду будівництва соціалізму і комунізму, живої практики визвольного руху» [6, 5].

У теоретичній спадщині В. І. Леніна помітне місце займає розробка економічних проблем соціалістичного і комуністичного будівництва. У зв'язку з цим великий інтерес становить ленінська методологія аналізу суті та закономірностей розвитку соціалістичного виробництва.

К. Маркс і Ф. Енгельс першими дійшли висновку, що для комуністичної формації неминучі дві фази розвитку: нижча фаза — соціалізм і вища фаза — комунізм. В. І. Ленін також виходив з цього важливого методологічного положення засновників наукового комунізму. У роботі «Держава і революція» він, захищаючи марксистське вчення про дві фази комунізму, зазначав, що «замість схоластично-видуманих, «вигаданих» визначень і марних спорів про слова (що соціалізм, що комунізм), Маркс дає аналіз того, що можна б назвати ступенями економічної зрілості комунізму» [2, 25, 427]. Саме ступінь зрілості економічних відносин в межах єдиної комуністичної формації і є основою відмінностей соціалізму від комунізму. «Наукова різниця між соціалізмом і комунізмом ясна. Те, що звичайно називають соціалізмом, Маркс назвав «першою» або нижчою фазою комуністичного суспільства. Оскільки спільною власністю стають засоби виробництва, остільки слово «комунізм» і тут можна застосувати, коли не забувати, що це не повний комунізм» [2, 25, 427]. У брошурі «Великий почин» В. І. Ленін знов

роз'яснює: «...Наукова відмінність між соціалізмом і комунізмом тільки та, що перше слово означає перший ступінь нового суспільства, яке виростає з капіталізму, друге слово — вищий, дальший ступінь його» [2, 29, 373]. Отже, соціалізм і комунізм — це не два типи виробничих відносин, а тільки дві фази однієї комуністичної формації.

Спираючись на марксову методологію і творчо розвиваючи її, В. І. Ленін у багатьох своїх творах досліджує суть соціалістичного виробництва і властиві йому економічні закони. Аналізуючи соціалізм, В. І. Ленін послідовно застосовує марксистський діалектичний метод. Узагальнюючи практичний досвід будівництва нового суспільства, Ленін розвинув і конкретизував економічну теорію соціалізму, збагатив її глибокими теоретичними висновками та фундаментальними положеннями.

В. І. Ленін, як і К. Маркс, неодноразово підкреслював, що виникнення соціалізму є закономірний історичний процес, підготовлений всім ходом попереднього розвитку людства. Соціалізм — це складна система економічних явищ і процесів, що знаходяться в певних зв'язках і взаємозалежностях. Тому науковий аналіз цієї системи передбачає вивчення не поодиноких явищ і фактів, «а *всю сукупність* фактів, які стосуються до даного питання, без *єдиного* винятку» [2, 23, 252]. В. І. Ленін зауважував, що для того, «щоб дійсно знати предмет, треба охотити, вивчити всі його сторони, всі зв'язки і «опосереднення». Ми ніколи не досягнемо цього повністю, але вимога всебічності забезпечить нас від помилок і від омертвіння» [2, 32, 70]. Тільки потім, після всебічного з'ясування різноманітності зв'язків у економічних явищах, властивих соціалізму, треба «вибрати головне і істотне, не гублячись у другорядних деталях» [2, 4, 90]. З цією метою, вказував В. І. Ленін, з усієї сукупності суспільних відносин необхідно виділити виробничі відносини як основні, початкові, що визначають всі інші [див. 2, 1, 129]. В іншому місці він писав, що корені найзлободенніших питань історії і сучасної дійсності лежать в суспільних відносинах виробництва [див. 2, 4, 36].

Надійним дороговказом при дослідженні економічних відносин соціалізму є принцип історизму. В. І. Ленін говорив, що в суспільній науці не можна «забувати основного історичного зв'язку, дивитись на кожне питання з точки зору того, як певне явище в історії виникло, які головні етапи в своєму розвитку це явище проходило, і з точки зору цього його розвитку дивитись, чим дана річ стала тепер» [2, 29, 421].

В. І. Ленін також висунув дуже важливий методологічний принцип, який полягає в тому, що соціалізм — це суспільство, яке постійно розвивається і удосконалюється. Він піддав нищівній критиці брехливі буржуазні твердження «ніби соціалізм

є щось мертве, застигле, раз назавжди дане, тоді як насправді тільки з соціалізму почнеться швидкий, справжній, дійсно масовий рух вперед в усіх галузях суспільного і особистого життя, рух, який відбуватиметься при участі *більшості* населення, а далі всього населення» [2, 25, 428-429].

Соціалізм не вводиться якимось особливим декретом зверху, а будується при активній і свідомій участі трудящих, керованих Комуністичною партією. Це не короточасний етап, а досить тривала історична смуга в будівництві комуністичного суспільства.

В основному документі міжнародної Наради комуністичних і робітничих партій зазначається: «Практика показала, що соціалістичні перетворення, будівництво нового суспільства являють собою складний і тривалий процес і що в першу чергу від комуністичних і робітничих партій..., від їх здатності помарксистсько-ленінському вирішувати проблеми соціалістичного розвитку залежить використання величезних можливостей, що відкриваються новим ладом» [5, 303].

З розвитком продуктивних сил, удосконаленням виробничих відносин, залежно від конкретно-історичної обстановки, соціалізм проходить певні ступені, етапи. «Стаючи більш зрілим, — підкреслювалося у виступі Л. І. Брежнєва на згаданій Нараді, — соціалістичний лад все повніше розкриває переваги своєї економічної і соціально-політичної організації, властивого йому справжнього демократизму» [5, 46]. Простежуючи хід соціалістичного будівництва в СРСР та інших країнах соціалізму, можна визначити такі основні етапи, що характеризують ступені зрілості соціалізму: створення фундаменту або основ соціалізму, забезпечення його повної перемоги, побудова розвинутого соціалістичного суспільства¹.

Наукова періодизація етапів розвитку соціалізму заперечує точку зору, що зводить побудову нового суспільства тільки до проблеми усупільнення засобів виробництва та утвердження соціалістичних виробничих відносин, застерігає від волюнтаристських спроб перестрибування через необхідні ступені розвитку.

Розвинуте соціалістичне суспільство в цілому відзначається високим рівнем продуктивних сил, планомірним і швидким розвитком народного господарства, зростанням добробуту народу, прогресом соціалістичної демократії, науки і культури. Отже, розвинута система соціалізму передбачає вирішення важливих і складних проблем у матеріальному виробництві, соціально-політичних та економічних відносинах, в галузі ідеології, науки і культури.

¹ Про розвинутий соціалізм В. І. Ленін згадує у варіанті статті «Чергові завдання Радянської влади» [див. 2, 27, 179].

Звичайно, історичні строки розв'язання завдань, що пов'язані з соціалістичними перетвореннями, зміцненням і особливо формуванням розвинутого соціалізму, неоднакові в різних країнах. Все залежить від рівня розвитку матеріально-технічної бази, суспільних відносин, розстановки класових сил в країні, міжнародного становища та ін. Так, у нашій країні вже побудовано розвинуте соціалістичне суспільство [3, 21]. У 60-і роки багато країн соціалізму завершили створення основ соціалізму і також перейшли до будівництва розвинутого соціалістичного суспільства [5, 49]. Зокрема, VII з'їзд Соціалістичної єдиної партії Німеччини підкреслив, що перед НДР стоїть завдання створення розвинутої системи соціалізму [12, 94-95]. Саме тоді найбільш повно виявляється дія економічних законів соціалізму, всебічно розкриваються основні риси і переваги соціалістичного ладу.

Досліджуючи економічну суть соціалізму, В. І. Ленін виходив з марксистського положення про те, що спершу треба виявити риси, які характеризують глибинні основи цього ладу. Він дуже чітко сформулював головні ознаки соціалізму. Замінивши приватну власність на засоби виробництва власністю суспільною і знищивши експлуатацію людини, соціалізм означає «планомірну організацію суспільно-продуктивного процесу для забезпечення добробуту і всебічного розвитку всіх членів суспільства» [2, 24, 422].

Соціалістична власність на засоби виробництва перетворює трудящих у колективних власників, що мають однакове відношення до засобів виробництва. Останнє має безпосередньо суспільний характер, а вироблений продукт привласнюється суспільством в цілому. Докорінно змінюється характер праці. Як писав В. І. Ленін, при соціалізмі «вперше після століть праці на чужих, підневільної роботи на експлуататорів з'являється можливість *роботи на себе*, і притому роботи, яка спирається на всі здобутки новітньої техніки і культури» [2, 26, 364].

У всіх суспільних формаціях робоча сила і засоби виробництва виступають як необхідні фактори виробництва. Спосіб і характер їх поєднання в процесі виробництва більш конкретно розкриває зміст відносин власності і є, за словами Маркса, тією ознакою, за якою розрізняються економічні епохи [див. 1, 24, 40-41].

При соціалізмі, суспільстві вільних від експлуатації асоційованих виробників, змінюється соціальний зміст і функція засобів виробництва. Тут вони перестали бути капіталом і не протистоять робітникам як чужа сила, що пригнічує їх. Не робітник належить процесу виробництва, а виробництво повністю підпорядковане його інтересам. Тому економічним відносинам соціалізму об'єктивно властиві відносини колективності, співробіт-

ництва і взаємодопомоги працівників у суспільному виробництві. Соціалізм передбачає колективність як основу виробництва [див. 1, 19, 15].

Всебічний аналіз виробничих відносин соціалізму, виявлення причинно-наслідкових зв'язків і залежностей економічних явищ та процесів дозволяють визначити зміст і механізм дії властивих цьому ладові специфічних законів та категорій. Головна мета будь-якого наукового дослідження економічного життя, зазначав В. І. Ленін, «полягає у в'ясненні тих особливих (історичних) законів, які регулюють виникнення, існування, розвиток і смерть даного суспільного організму та заміну його іншим, вищим організмом» [2, 1, 144].

У працях В. І. Леніна з величезною глибиною і переконливістю розкрито корінні протилежності та принципи відмінності капіталізму і соціалізму. Оскільки ці «соціальні організми» принципово відмінні, то їм властиві зовсім різні за змістом, характером дії економічні закони та категорії. У зв'язку з цим виявлення їх політико-економічного змісту і специфіки є дуже важливим.

Відомо, що троцькісти та бухарінці стверджували, нібито соціалістична революція повинна пройти крізь фазу первісного соціалістичного нагромадження, пов'язану з експлуатацією та експропріацією селянського господарства. Це було не що інше, як спроба механічного перенесення законів капіталізму на соціалізм. В. І. Ленін у зауваженнях на книгу Бухаріна «Економіка перехідного періоду» підкреслив, що термін «первісне соціалістичне нагромадження» дуже невдалий, що це дитяча гра в копіювання термінів, вживаних дорослими [див. 9, 382].

Відомі також спроби О. Богданова ввести в суспільну науку біологічну і енергетичну термінологію. Ленін назвав це пустою фразою. «На ділі ніякого дослідження суспільних явищ, ніякого з'ясування *методу* суспільних наук не можна дати з допомогою цих понять. Немає нічого легше, як наклеїти «енергетичний» або «біолого-соціологічний» ярлик на такого роду явища, як кризи, революції, боротьба класів і т. п., але немає і нічого безпліднішого, схоластичнішого, мертвішого, ніж це заняття» [2, 14, 301].

Економічні категорії соціалізму в теоретичній формі виражають суть виробничих відносин. Тому, як писав В. І. Ленін, «категорії треба *вивести* (а не довільно або механічно взяти), (не «розповідаючи», не «запевняючи», а *доводячи*), ...виходячи з найпростіших основних...» [2, 38, 80]. Це ленінське положення має велике методологічне значення для аналізу економічних категорій і законів соціалізму.

Економічні категорії об'єктивні, істинні тільки тоді, коли відображають реальні економічні процеси. Коли ж деякі економісти доводили, що робоча сила при соціалізмі є товаром, то, цілком зрозуміло, така категорія є вигаданою, необ'єктивною, бо не виражає реальних виробничих відносин. Соціалізм знищує приватну власність на засоби виробництва, виключає можливість її виникнення і докорінно змінює відношення безпосередніх виробників до умов виробництва, тобто до засобів виробництва. Останні є спільною власністю трудящих. Панування суспільної власності на засоби виробництва при соціалізмі обумовлює новий внутрішній лад виробництва, специфічне поєднання двох його факторів — робочої сили і засобів виробництва. Вони не роз'єднані, як в умовах капіталізму, а безпосередньо поєднані, що, в свою чергу, ліквідує відносини купівлі-продажу робочої сили. При соціалізмі робоча сила не є товаром. Вона планомірно включається у виробничий процес на кожному підприємстві як складова частина сукупної робочої сили.

Необґрунтованими є спроби деяких економістів надати соціалізму рис суперництва і навіть конкуренції [7, 134; 8; 11, 22]. Навряд чи треба доводити, що наявність конкуренції несумісна з природою соціалістичного ладу, з суспільним характером виробництва, що розвивається на планомірній основі.

Економічні категорії соціалізму набувають нового соціально-економічного змісту і специфічних функцій. Коли йдеться про такі категорії як товар, гроші, вартість, ціна, прибуток, заробітна плата та ін., що властиві також капіталізму, то їх схожість помітна тільки за формою, а не за змістом. Зазначені категорії при капіталізмі є виявом експлуататорської суті всієї системи цього ладу. При соціалізмі ці категорії відтворюють певні зв'язки і взаємозалежності соціалістичних виробничих відносин, вони невіддільні від них і визначаються ними.

Виробничі відносини соціалізму являють собою дуже складну систему багатограних причинно-наслідкових зв'язків і залежностей економічних явищ та процесів. Серед них можна виділити зв'язки і відношення, що мають загальний характер, інші виражають менш загальні зв'язки.

Цій об'єктивній системі зв'язків, явищ та процесів економіки соціалізму відповідає ціла система економічних законів, що керують виробництвом, розподілом, обміном та споживанням матеріальних благ.

В. І. Ленін вніс величезний вклад у розробку наукових основ політичної економії соціалізму, обґрунтував характер дії властивих соціалізму економічних законів: основного економічного закону, закону планомірного розвитку народного господарства, законів розширеного відтворення, неухильного зростання продуктивності праці, розподілу за працею і т. д.

Економічні закони соціалізму мають об'єктивний характер. Вони виражають єдність економічних інтересів всіх трудящих, які планомірно здійснюють виробництво на основі товариського співробітництва і взаємодопомоги. Тому і механізм цих законів діє не стихійно, а планомірно. Глибоке пізнання і оволодіння механізмом дії економічних законів є науковою основою керівництва будівництвом соціалізму і комунізму. Чим повніше господарська практика відповідає вимогам економічних законів, тим успішніше розвивається народне господарство, вище ефективність виробництва, глибше виявляються переваги соціалізму перед капіталізмом. Одним з головних показників, що характеризують переваги і досягнення соціалізму, є високі і стійкі темпи економічного розвитку. Так, середньорічний приріст промислового виробництва за 1929-1966 рр. становив в СРСР — 11,1%, тоді як в США — 4%, Англії і Франції — 2,5% [4, 30]. Середньорічний темп приросту національного доходу в СРСР і США за 1951-1968 рр. відповідно склав 8,8 і 3,75%, промислової продукції — 10,4 і 4,5%, сільського господарства — 4,2 і 1,85%, капітальних вкладень — 10,1 і 3%, продуктивності праці робітників промисловості — 6,3 і 3,2% [10, 144].

У даний час переваги нової суспільної системи переконливо демонструє світова система соціалізму, перемоги і досягнення якої нерозривно пов'язані з новим типом міжнародних відносин, братерським співробітництвом і взаємодопомогою соціалістичних країн. У цих країнах за 1957-1968 рр. середньорічні темпи приросту національного доходу становили 7,8%, продукції промисловості — 10,7%, сільського господарства — 3,8%, а в розвинутих капіталістичних країнах — відповідно 4,4; 5,3 та 2% [13, 23]. Світова система соціалізму вступила в таку смугу розвитку, коли створилися сприятливі можливості для раціонального використання продуктивних сил на основі міжнародного соціалістичного поділу праці, більш повного використання могутніх резервів, наявних в новому суспільному ладі. Здійснювані в ряді країн соціалізму господарські реформи являють собою комплекс взаємопов'язаних економічних заходів, спрямованих на підвищення наукового рівня планування і економічного стимулювання виробництва, розширення господарської самостійності та ініціативи підприємств. У цих країнах, з одного боку, знаходить виявлення даліше удосконалення соціалістичних виробничих відносин, а з другого, посилюється роль економічних методів керівництва господарством і створюються умови для більш ефективного використання економічних законів.

Ленінський підхід до аналізу соціалізму має величезне теоретичне значення для викриття сучасних буржуазних, реформістських і ревізіоністських теорій. Однією з таких модних теорій є так звана теорія конвергенції. Ідеологи буржуазії і анти-

комунізму, спотворюючи суть соціалізму, стверджують, що існує схожість економічних систем соціалізму і комунізму. В міру їх індустріального розвитку цих схожих рис, мовляв, стає все більше і зрештою системи зіллються в єдине суспільство.

За переконанням цих ідеологів, в надрах капіталізму відбувається інтенсивне наростання «соціалістичних факторів» і навіть «елементів соціалізму». Звідси робиться висновок про те, що відпадає потреба в революційній заміні капіталізму соціалізмом, у встановленні диктатури пролетаріату, ліквідації капіталістичної власності на засоби виробництва. Але ця теорія є абсолютно неспроможною. Вона намагається наділити капіталізм привабливими, зовсім не властивими йому рисами і відвернути трудящих від революційної боротьби за повалення яра капіталу. Тому такою актуальною є вказівка В. І. Леніна про те, що «завдання марксистів... вміти вести *свою лінію* і боротися *з усією лінією* ворожих нам сил і класів» [2, 14, 315].

Не мають наукової основи також нові «моделі» соціалізму, що фабрикуються буржуазними та реформістськими теоретиками. Особливо небезпечною є так звана концепція ринкового соціалізму, яку активно пропагував чехословацький економіст О. Шик, що знаходився в авангарді правоопортуністичних сил у ЧСР. Суть сконструйованої О. Шиком та його групою «Чехословацької економічної моделі соціалізму» полягає в тому, що вона вважає соціалізм різновидом товарного виробництва, яке розвивається на основі автоматичного саморегулювання всіх сторін економіки з використанням для цієї мети стихійно діючого ринкового механізму. Вона спрямована на відмову від загальнонародної власності на засоби виробництва, на перехід останніх у власність окремих, повністю відособлених підприємств. Заперечуючи економічну роль соціалістичної держави і централізоване планове начало, прихильники цієї «моделі» визнають розвиток економіки, визначення головних пропорцій відтворення на основі стихійного механізму цін і конкуренції. Неважко зрозуміти, що тут нічого справді соціалістичного немає, бо перед нами наскрізь ревізіоністська, опортуністична теорія, об'єктивно спрямована на реставрацію капіталістичних відносин. Невипадково на Заході вона широко рекламується і оцінюється як «творчий підхід до марксизму» [14].

Комуністична партія Радянського Союзу, виконуючи заповіді В. І. Леніна, творчо розвиває і конкретизує марксистсько-ленінське вчення про соціалізм і комунізм. У Програмі КПРС, матеріалах з'їздів партії теоретично узагальнено величезний досвід соціалістичного будівництва в нашій країні, дано наукове визначення комунізму, сформульовано найважливіші закономірності і накреслено основні етапи переходу до нього. «Ленінські ідеї про суть і принципи комунізму, про форми і методи його бу-

дівництва партія розгорнула в цілісну і науково обгрунтовану програму побудови комуністичного суспільства» [6, 48]. Цю програму покладено в основу практичної діяльності Комуністичної партії і Радянської держави.

Ленінські принципи дослідження економічного ладу соціалізму свідчать про їх неocenенне значення для вирішення відповідальних завдань сучасного етапу комуністичного будівництва в нашої країні.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 19, 24.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 1, 4, 14, 24, 25, 26, 29, 32, 38.
3. Л. І. Брежнев. 50 років великих перемог. Держполітвидав УРСР. К., 1967.
4. 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тези ЦК КПРС. Держполітвидав УРСР, К., 1967.
5. Міжнародна Нарада комуністичних і робітничих партій. Документи і матеріали. Держполітвидав УРСР, К., 1969.
6. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Тези ЦК КПРС. Держполітвидав УРСР, К., 1970.
7. «Вопросы экономики», 1968, № 2.
8. Газ. «Комсомольская правда», 19 октябрю 1966 г.
9. «Ленинский сборник», XI.
10. Народное хозяйство СССР в 1968 году. Статистический ежегодник, М., 1969.
11. Б. В. Ракитский, Л. В. Счастливцева. Экономика качества, М., 1967.
12. VII съезд Социалистической единой партии Германии. Берлин, 1967.
13. СССР и зарубежные страны после победы Великой Октябрьской социалистической революции. Статсборник, М., 1970.
14. Газ. «Rude pravo», 23 липня 1969 р.

МАТЕРІАЛЬНА ЗАІНТЕРЕСОВАНІСТЬ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ СОЦІАЛІЗМУ

І. Є. Бейліс, І. М. Шерстюк

Питання про природу матеріальної заінтересованості як економічної категорії соціалізму та форми її вияву до цього часу є предметом полеміки серед економістів соціалістичних країн. Спільність поглядів досягнута лише в питанні про природу і роль загальнонародної матеріальної заінтересованості як однієї з форм її виявлення в суспільному житті. Загальновизнаним є те, що суспільна матеріальна заінтересованість для свого виникнення і розвитку потребує адекватної їй економічної основи — суспільної власності на засоби виробництва, єдності мети та засобів її здійснення. Суспільна матеріальна заінтересованість виникає тільки після перемоги соціалістичної революції,

яка знищує приватну власність на засоби виробництва, експлуатацію людини людиною і стверджує суспільну власність. У системі економічних інтересів членів соціалістичного суспільства вона відіграє вирішальну роль.

Зовсім інше положення спостерігається при розгляді суті матеріальної заінтересованості як економічної категорії соціалізму в цілому і причин виникнення особистої та колективної матеріальної заінтересованості. Тут існує багато різних точок зору. Найбільше розповсюджені погляди економістів, які пов'язують необхідність матеріальної заінтересованості при соціалізмі з існуванням товарно-грошових відносин і закону вартості, з дією економічного закону поділу за працею, з особливостями характеру праці. Але всі вони, як правило, характеризують одну з її сторін або форм, не досить повно розкриваючи суть матеріальної заінтересованості як економічної категорії соціалізму в цілому. При аналізі суті матеріальної заінтересованості нерідко забувають про те положення, що вона породжується економічними відносинами людей та їх прагненням досягти певних економічних результатів.

При розгляді матеріальної заінтересованості, додержуючись марксистської методології, треба виходити з того, що вона як економічна категорія виражає не просто відношення людей до праці та її продукту, а відтворює характер їх виробничих відносин.

Класики марксизму-ленізму науково обґрунтували, що рівень продуктивних сил та відповідних їм виробничих відносин на даному ступені суспільного розвитку визначає тип суспільно-економічних законів. Крім загальних економічних законів кожній суспільно-економічній формації властиві свої специфічні економічні закони, серед яких головну роль відіграє основний економічний закон та обумовлені ним економічні категорії. Специфічні економічні закони виражають суть даного способу виробництва, визначають відносини виробництва, розподілу, обміну та споживання.

Люди, нагромаджуючи нові виробничі сили, змінюють спосіб виробництва, а разом з цим вони, вказував К. Маркс, змінюють і свої суспільні відносини. «Ті самі люди, які встановлюють суспільні відносини відповідно до розвитку їх матеріального виробництва, створюють також принципи, ідеї і категорії відповідно до своїх суспільних відносин» [1, 4, 130].

К. Маркс підкреслював, що економічні категорії являють собою лише теоретичне вираження, абстракції суспільних відносин виробництва [див. 1, 4, 129]. Це дає можливість дійти висновку, що матеріальна заінтересованість як економічна категорія є обґрунтованим специфічними економічними законами виявленням суспільно-виробничих відносин людей з приводу вироб-

ництва і розподілу матеріальних благ, необхідних для задоволення потреб людей.

Соціально-економічна природа і суть матеріальної заінтересованості як економічної категорії визначається системою специфічних економічних законів даної формації. Економічні категорії взагалі «такі ж мало вічні, як і відносини, що вони їх виражають. Вони являють собою *історичні і минулі продукти*» [1, 4, 130].

Отже, матеріальну заінтересованість не можна розглядати як економічну категорію взагалі, не враховуючи суспільно-виробничих відносин, що визначають її соціально-економічну суть. В усіх суспільно-економічних формаціях матеріальна заінтересованість як економічна категорія даного суспільного ладу для свого виникнення має тільки за формою спільну основу — суспільно-виробничі відносини людей. Оскільки кожна суспільно-економічну формацію обумовлюють тільки їй властиві суспільно-виробничі відносини, система специфічних економічних законів, остільки не може бути матеріальної заінтересованості як спільної для всіх способів виробництва економічної категорії [див. 1, 4, 130].

Матеріальна заінтересованість, як і система економічних законів, що їх визначає, обумовлена пануючою формою власності. Саме відносини власності, підкреслював К. Маркс, і є основа для розкриття закономірностей даної суспільної формації [див. 1, 25, ч. II, 326].

У досоціалістичних суспільно-економічних формаціях матеріальна заінтересованість трудящих зводилась до необхідності підтримання свого існування. Ця обмеженість в первісному суспільстві була результатом слабого розвитку виробничих сил, в рабовласницькому, феодальному, капіталістичному — результатом розвитку суспільних відносин, коли «інтерес пануючого класу став рушійним фактором виробництва» [1, 20, 464].

Виробничі відносини рабовласницького ладу виключають суспільну і колективну форми матеріальної заінтересованості, а у рабів — і особисту в результатах праці. Вирішальним фактором виробництва виступає особиста заінтересованість рабовласника в привласненні як додаткового, так і необхідного продукту, виробленого працею рабів, і використанні значної частини — для утримання рабів, подібного до утримання робочої худоби.

Матеріальна заінтересованість як економічна категорія феодального суспільства виявляється подвійно: в особистій заінтересованості феодала в безоплатному відчуженні у вигляді феодальної ренти не тільки додаткового, але й частини необхідного продукту закріпачених селян; в особистій заінтересованості закріпачених селян у результатах праці при виконанні робіт у своє-

му убогому, мізерному господарстві та її відсутності при виконанні робіт у господарстві феодала. Суспільна матеріальна заінтересованість тут відсутня.

Капіталістична приватна власність на засоби виробництва, як показав К. Маркс, породжує дію закону додаткової вартості та інших специфічних економічних законів капіталізму, що визначають суть виробничих відносин буржуазного ладу. Специфічні економічні закони капіталізму, що виражають відносини експлуатації, обумовлюють антагонізм економічних інтересів між основними класами. Приватнокапіталістична власність на засоби виробництва, визначаючи основні виробничі відносини капіталізму, виключає суспільну форму матеріальної заінтересованості. Остання виступає тут у двох формах: колективної та особистої заінтересованості антагоністичних класів, соціальних груп і окремих осіб.

Колективна матеріальна заінтересованість пануючого класу обумовлює його заінтересованість у збільшенні загальної маси прибутку, а класу найманих робітників — заінтересованість у вигідному продажу своєї робочої сили та в єдності інтересів у боротьбі за знищення капіталістичного ладу, побудованого на експлуатації чужої праці.

Особиста матеріальна заінтересованість капіталістів виявляється у прагненні до зростання індивідуального прибутку. Наймані ж робітники заінтересовані в найбільш вигідних умовах продажу своєї робочої сили. Продукт праці при капіталізмі відчужується від безпосередніх виробників, тому піднесення виробництва не спрямоване на підвищення їх життєвого рівня. Отже, в суспільстві, побудованому на приватнокапіталістичній власності на засоби виробництва, не існує об'єктивних передумов матеріальної заінтересованості в найманих робітників у розвитку виробництва. Відносини розподілу необхідного продукту породжують тільки видимість їх матеріальної заінтересованості в розвитку виробництва, обумовлену містифікованою формою заробітної плати. Матеріальне стимулювання праці при капіталізмі за своєю суттю є замаскованою формою економічного примусу позбавлених засобів виробництва найманих робітників до праці з метою збільшення прибутку експлуататорських класів. В цих умовах, всупереч твердженням буржуазних економістів, матеріальна заінтересованість робітників у розвитку суспільного виробництва відсутня; вона виявляється лише щодо величини заробітної плати, від якої залежить задоволення потреб робітників.

Загальний інтерес у суспільстві, побудованому на приватній власності, «набирає самостійної форми, відірваної від дійсних — як окремих, так і спільних — інтересів, і разом з тим форми ілюзорної спільності» [1, 3, 30].

Ліквідація приватнокапіталістичної і встановлення суспільної власності на засоби виробництва докорінно змінює природу

виробничих відносин, створює економічну основу для виникнення і розвитку специфічних економічних законів, характерних тільки для комуністичної формації на різних ступенях її розвитку.

Одночасно з виникненням специфічних економічних законів комуністичної формації виникають і розвиваються обумовлені ними економічні категорії, що являють собою теоретичний вираз реальних виробничих відносин даної суспільної формації. Революційне повалення капіталістичних виробничих відносин і затвердження соціалістичних змінює мету суспільного виробництва. Засоби виробництва використовуються не для створення додаткової вартості, а є основою виробництва матеріальних і культурних благ, щоб задовольнити потреби всіх членів суспільства.

Перемога соціалістичного способу виробництва в нашій країні та інших країнах світової системи соціалізму відкинула всі попередні форми матеріальної заінтересованості, обумовлені системою економічних відносин суспільних формацій, заснованих на приватній власності на засоби виробництва, соціально-економічній нерівності між людьми та експлуатації людини людиною. Матеріальна заінтересованість як економічна категорія комуністичної формації іманентна, внутрішньо властива тільки їй. Її соціально-економічна природа та форми вияву визначаються рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин комуністичної формації і опосередковуються системою економічних законів, що діють на першій і другій фазах її розвитку.

У соціалістичному суспільстві матеріальна заінтересованість як економічна категорія являє собою органічну єдність трьох її форм: загальнонародної, колективної і особистої. Як загальнонародна, так колективна і особиста матеріальна заінтересованість спираються не тільки на основний економічний закон, але і на всю систему специфічних економічних законів соціалізму і викликаються ними до життя. Колективна і особиста матеріальна заінтересованість мають тимчасовий характер, причому колективна матеріальна заінтересованість за своєю соціально-економічною суттю є перехідним ступенем у розвитку особистої матеріальної заінтересованості до загальнонародної.

Триєдина форма матеріальної заінтересованості, на нашу думку, виникає не через наявність товарно-грошових відносин і закону вартості, зв'язана не тільки з дією закону розподілу за працею чи особливостями характеру праці при соціалізмі. Вона обумовлюється характером зрілості суспільної природи продуктивних сил і виробничих відносин на соціалістичній стадії розвитку комуністичної формації, що породжують не тільки єдність цілей та інтересів усіх класів і членів суспільства в розвитку суспільного виробництва для все більш повного задоволення матеріальних та культурних потреб трудящих і всебічного їх роз-

витку, але й спричиняють деяку економічну відособленість інтересів виробничого колективу та окремих його членів. В умовах існування деякої економічної відособленості соціалістичних підприємств та його робітників особиста й колективна матеріальна заінтересованість виявляється в тому, що частка кожного робітника, а також всього колективу підприємства у частині необхідного продукту, що розподіляється, безпосередньо визначається величиною їх індивідуального та колективного трудового внеску в розвиток суспільного виробництва.

Тісно пов'язані з суспільно-виробничими відносинами, економічні інтереси в той же час виявляють деяку самостійність. Корінні зміни в суспільних відносинах, створюючи вирішальний вплив на економічні інтереси людей, автоматично не викликають адекватних новому ладові економічних інтересів. Процес їх формування і розвитку здійснюється повільніше, ніж заміна одних відносин іншими і потребує для прискорення їх розвитку проведення державою на основі врахування вимог економічних законів цілої системи заходів.

Суспільні засоби виробництва соціалістичною державою розподіляються так, щоб кожний окремий робітник включався в суспільний процес виробництва не безпосередньо, а через виробничий колектив. Беручи участь в єдиному, планомірно організованому соціалістичному суспільному господарстві, на базі єдиної суспільної власності на засоби виробництва, окремий виробничий колектив тісно пов'язаний з повною, до деякої міри відособленою і закріпленою за ним для господарювання частиною цих засобів виробництва.

Отже, суспільний процес виробництва на стадії соціалізму здійснюється взаємопов'язаними, що проводять свою виробничу діяльність на єдиній економічній основі, за єдиним народногосподарським планом, але в той же час і деякою мірою економічно відособленими виробничими колективами.

В. І. Ленін підкреслював, що «Соціалістична держава може виникнути лише як сітка виробничо-споживчих комун, які сумлінно облічують своє виробництво і споживання, заощаджують працю, підвищують неухильно її продуктивність» [2, 27, 221].

Деяка економічна відособленість соціалістичних підприємств не приводить, як про це твердять ревізіоністи, до заперечення державної власності і отождолення її з власністю виробничих колективів, що користуються повною самостійністю.

Економічна відособленість соціалістичних підприємств не тільки не заперечує наявності суспільної власності на засоби виробництва, але, навпаки, об'єктивно обумовлюється ступенем її зрілості на першій стадії комунізму, де вона виявляється у двох формах — державній і кооперативно-колгоспній.

Властива соціалізму певна економічна відособленість соціалістичних підприємств нічого спільного не має з формою вияву економічної відособленості, що породжується приватною власністю на засоби виробництва, яка розподіляє членів суспільства на антагоністичні класи, соціальні групи, окремих осіб, що протистоять один одному.

Докорінна відмінність деякої економічної відособленості соціалістичних підприємств полягає в тому, що вона існує на єдиній економічній основі, в рамках суспільної власності на засоби виробництва, які обумовлюють єдність особистої, колективної і суспільної матеріальної заінтересованості.

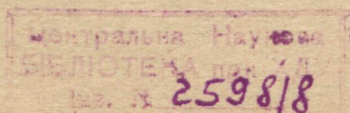
Продуктивні сили і виробничі відносини при соціалізмі не досягли такого ступеня розвитку, який забезпечив би виробництво достатку матеріальних благ для того, щоб можна було розподіляти їх за потребами. А тому в цих умовах можлива тільки єдина основа розподілу — праця на благо всього суспільства і кожного його члена. Праця членів соціалістичного суспільства потребує її матеріального винагородження і заохочення, що здійснюється державою на основі врахування об'єктивних економічних законів за допомогою системи заходів матеріального стимулювання розвитку суспільного виробництва та підвищення його ефективності.

Розподіл за працею, забезпечуючи матеріальну заінтересованість робітників у результатах колективної та індивідуальної праці, стимулює зростання продуктивності праці, підвищення кваліфікації, сприяє удосконаленню технології та організації виробництва. Разом з тим він виступає важливим засобом виховання в людей внутрішньої необхідності працювати з максимальною віддачею сил.

Буржуазні соціологи і економісти ототожнюють особисту матеріальну заінтересованість при капіталізмі і соціалізмі, розглядають її виключно в аспекті індивідуальних мотивів дій людей. Це положення необгрунтоване в теоретичному відношенні і не відповідає дійсності.

Матеріальна заінтересованість членів соціалістичного суспільства докорінно відрізняється не тільки від приватних інтересів капіталістів, але й від особистих інтересів найманих робітників, які продають свою здатність до праці. Вона органічно поєднує необхідність задоволення особистих потреб членів соціалістичного суспільства з необхідністю розвитку суспільного виробництва.

Принципова відмінність особистої матеріальної заінтересованості при соціалізмі породжується соціалістичною суспільною власністю на засоби виробництва, що обумовлює рівність членів суспільства по відношенню до засобів виробництва, та їх безпосередньою заінтересованістю як колективних власників у роз-

витку суспільного виробництва, підвищенні продуктивності праці.

Деякі відміни в матеріальній заінтересованості як окремих членів суспільства, так і виробничих колективів не зачіпають їх суті і в основному зводяться до різниці у співвідношенні суспільних, колективних та особистих стимулів до праці.

Економічні відносини, що виникають між соціалістичними підприємствами та його робітниками, є похідними і становлять другу сторону виробничих відносин. Вони мають історичний, тимчасовий характер, що виникає з особливостей соціалістичних виробничих відносин. У процесі суспільного розвитку, в міру створення матеріально-технічної бази комунізму, удосконалення виробничих відносин, поступово відживатиме властива соціалізму деяка економічна відособленість інтересів колективу та його окремих робітників, а разом з нею і обумовлена цим триєдина форма матеріальної заінтересованості. Проте це не означає, що при комунізмі зникне матеріальна заінтересованість взагалі, як уявляють собі деякі економісти. При відсутності особистої і колективної матеріальної заінтересованості в комуністичному суспільстві, безумовно, збережеться суспільна матеріальна заінтересованість, що надалі все більше буде розвиватися та удосконалюватися.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3, 4, 20, 25, ч. II.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 27.

ЗНАЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ЗАІНТЕРЕСОВАНOSTІ У РОЗВИТКУ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ВИРОБНИЦТВА

А. М. Богданова

Завдання наукового керівництва народним господарством потребує глибокого вивчення і точного використання економічних законів соціалізму.

Економічні закони виявляються і реалізуються в діях, рухові мас. На поверхні явищ дії людей можуть виступати як довільні, але глибинними внутрішніми причинами і силами, що спрямовують цей рух, є інтереси. «Інтереси «рухають життям народів» [2, 38, 76]. Економічні інтереси виражають об'єктивну необхідність задоволення потреб, що є умовою існування і розвитку окремої людини і всього суспільства в цілому. Поняття інтересу тісно пов'язане з поняттям потреб, але потреби — більш широке поняття порівняно з інтересом. Під потребами звичайно розуміють основні запити, необхідні для всякої життєвої діяльності,

біологічної і соціальної, а інтереси — це категорія, що стосується виключно людського суспільства. Головним фактором, що впливає на формування потреб особи і суспільства, є матеріальне виробництво. «На чому ґрунтується вся система потреб — на загальній думці чи на всій організації виробництва? Найчастіше потреби народжуються прямо з виробництва або з стану речей, оснований на виробництві» [1, 4, 79]. Потреби людей багатогранні. К. Маркс, говорячи про відтворення робочої сили, виділив окремі групи потреб: фізичні, інтелектуальні, соціальні [див. 1, 23, 226]. Характер їх обумовлюється рівнем розвитку продуктивних сил. Нові потреби виникають тоді, коли для них створюється матеріальна база у вигляді матеріального виробництва. Потреби змінюються і розширюються з зростанням продуктивних сил суспільства. Об'єктивно обумовлені потреби складають суть інтересів, тому останні слід розглядати як об'єктивну категорію. Об'єктивний характер інтересів полягає не в тому, що вони існують поза свідомістю. Інтереси завжди пов'язані з певним суб'єктом, але їх розмір, структура, темпи розвитку характеризуються не індивідуальними особливостями, настроєм і бажанням суб'єкту, а матеріальним виробництвом. На формування інтересів, їх характер впливає не тільки рівень розвитку матеріального виробництва, але і ті суспільні відносини, що існують у даному суспільстві. При відносно однаковому рівні розвитку продуктивних сил характер інтересів різко відрізняється залежно від характеру виробничих відносин.

Особливості інтересів при соціалізмі обумовлені суспільною власністю на засоби і знаряддя виробництва, тут головні інтереси особи і суспільства збігаються. «Кожна свідома радянська людина, хай то буде робітник, селянин або представник народної інтелігенції, бачить нерозривний зв'язок своїх інтересів, інтересів свого підприємства з інтересами всього суспільства. Почуття хазяйської відповідальності за хід справ в усій нашій країні — це одна з найкращих якостей радянської людини, одно з найважливіших завоювань соціалізму» [4].

Економічні інтереси, породжені певним рівнем розвитку матеріального виробництва і виробничих відносин, починають відігравати активну роль у розвитку самого виробництва. Активний вплив на розвиток виробництва інтереси справляють не прямо, а опосередковано шляхом матеріальної заінтересованості і певних стимулів.

Поняття матеріальної заінтересованості іноді ототожнюють з поняттям інтересів або стимулів. Справді ці поняття досить близькі, але не синоніми, їх слід чітко розрізняти і не плутати одне з другим. Матеріальна заінтересованість — складне економічне явище, що пов'язує об'єктивні інтереси з процесом їх реалізації. Кожне об'єктивне явище суспільного життя має свою

суб'єктивну форму вияву, пов'язану з діяльністю людей. Економічні інтереси виявляються і реалізуються у процесі трудової діяльності людей за допомогою матеріальної заінтересованості.

Матеріальна заінтересованість у своїй основі спирається на економічні інтереси. Це положення обумовлює об'єктивну сторону її характеру. Разом з тим на відміну від інтересу, матеріальна заінтересованість має суб'єктивну сторону, яка полягає в тому, що заінтересованість може бути розвинута, зміцнена шляхом цілеспрямованої, свідомої діяльності людей, за допомогою певних форм стимулювання. У практичній діяльності треба враховувати обидві сторони: об'єктивну і суб'єктивну, ігнорування однієї з них приводить до підриву і ослаблення матеріальної заінтересованості.

Поняття матеріальної заінтересованості слід також відрізнити від поняття стимулу. Стимул — імпульс, поштовх, що спонукає людину до дії. Він виникає як результат усвідомлення інтересу, усвідомлення того, що інтерес можна реалізувати шляхом певних дій. Однак спонуканням до дії не завжди є матеріальна заінтересованість, в основі стимулу може бути економічний примус, матеріальна відповідальність, моральні мотиви та ін.

Матеріальна заінтересованість, як і економічні інтереси, є загальносоціологічною категорією, але в кожному способі виробництва вона набуває свого специфічного змісту і специфічної форми вияву. Кожний спосіб виробництва, використовуючи властиві йому стимули, розвиває матеріальну заінтересованість. Більш передовий і прогресивний спосіб виробництва створює більш високу, повну і всеохоплюючу матеріальну заінтересованість, яка є необхідною умовою і джерелом економічного розвитку.

В умовах капіталізму характер матеріальної заінтересованості визначається капіталістичними виробничими відносинами і відображає суперечності, властиві капіталістичному виробництву: з одного боку, існує матеріальна заінтересованість класу капіталістів у зменшенні капіталістичних витрат виробництва і збільшенні прибутків, з другого, — матеріальна заінтересованість найманих робітників у більш вигідному продажу своєї робочої сили. Матеріальна заінтересованість капіталістів і класу найманих робітників знаходиться у нерозв'язній суперечності, клас капіталістів у прагненні до прибутків намагається знижувати витрати виробництва, в тому числі за рахунок заробітної плати. В умовах капіталізму у робітників не може виникнути матеріальної заінтересованості в розвитку суспільного виробництва, бо тут, незважаючи на його суспільний характер, привласнення приватне. Обмежений неповний характер матеріальної

заінтересованості в умовах капіталізму є однією з потенціальних причин приреченості капіталістичної формації.

Необхідність широкого застосування принципу матеріальної заінтересованості у будівництві соціалізму була науково обґрунтована В. І. Леніним. «...Треба побудувати кожен велику галузь народного господарства на особистій заінтересованості» [2, 33, 45]. Використання матеріальної заінтересованості в господарсько-організаторській діяльності забезпечує розвиток соціалістичного виробництва і підвищення матеріально-культурного рівня трудящих. «Особиста заінтересованість підносить виробництво; нам потрібне збільшення виробництва насамперед і що б то не стало» [2, 33, 35]. Ленінські ідеї про необхідність використання матеріальної заінтересованості знайшли відображення у перших декретах і постановах радянської держави. В. І. Ленін вважав їх найважливішими актами, що безпосередньо спрямовані на будівництво соціалістичної економіки. У своїй доповіді на VIII Всеросійському з'їзді Рад він говорив: «Одним з найважливіших декретів і постанов Раднаркому і Ради Оборони був закон про натуральне преміювання» [2, 31, 455]. Принципи матеріальної заінтересованості на всіх етапах розвитку соціалістичного суспільства відігравали важливу роль у зміцненні трудової дисципліни і залученні трудящих до соціалістичного будівництва. Натурпреміювання «це — установлення, яке належить до числа найважливіших щодо ролі в соціалістичному будівництві. Залучення до праці — найважливіша і найтрудніша проблема соціалізму» [2, 32, 359], — писав В. І. Ленін у наказі від РПО місцевим радянським установам у 1921 р.

У процесі соціалістичного будівництва партія завжди керувалась вказівками В. І. Леніна про необхідність всебічного застосування принципу матеріальної заінтересованості. «Партія виходить з ленінського положення про те, що будівництво комунізму повинно спиратися на принцип матеріальної заінтересованості» [3, 79].

Виключно широке і всебічне використання матеріальної заінтересованості в умовах соціалізму пов'язано з новим соціальним змістом, яким наповнюють цю категорію соціалістичні виробничі відносини. Суспільна власність на засоби і знаряддя виробництва породжує у трудящих матеріальну заінтересованість в результатах праці. Виробництво і споживання здійснюється одними і тими ж особами — власниками засобів виробництва. Об'єктивно властива всякому виробництву мета — задоволення потреб — при соціалізмі перетворюється в безпосередню мету виробництва. Виникає прямий зв'язок між зростанням суспільного виробництва і споживанням окремої людини і суспільства в цілому. Трудящі заінтересовані в результатах не тільки своєї особистої праці, але і в результатах праці виробничого

колективу, суспільства. Матеріальна заінтересованість стає всеохоплюючою, прямою і безпосередньою, вона дістає повний простір для свого діяння. Матеріальна заінтересованість в умовах соціалізму — економічна категорія, що відбиває відношення економічно вільних робітників до своєї праці і продукту цієї праці як до суспільної власності. Вона являє собою зв'язок і залежність між результатами праці і мірою задоволення життєвих потреб трудящих.

Матеріальна заінтересованість у результатах праці об'єктивно властива соціалістичному способу виробництва. В економічній літературі необхідність її іноді пояснюють дією закону розподілу за працею [6, 9-10; 8, 72].

Матеріальна заінтересованість є категорією виробництва і розподілу, тому що вона відображає залежність між результатами праці і задоволенням потреб. Відносини розподілу є сферою реалізації матеріальної заінтересованості. Марксистсько-ленінська теорія доводить, що головна роль у єдності відносин виробництва і розподілу належить виробництву, а не розподілу, тому не можна пояснювати необхідність матеріальної заінтересованості законом розподілу за працею. Об'єктивна необхідність матеріальної заінтересованості в результатах праці при соціалізмі обумовлена рівнем розвитку продуктивних сил, який, в свою чергу, визначає характер праці і її неоднорідність. Між окремими галузями народного господарства існують відмінності в умовах праці, є також різниця між кваліфікованою і некваліфікованою працею. Інтереси суспільства потребують, щоб усі галузі забезпечувалися робочою силою, щоб неухильно зростала продуктивність праці. Об'єктивно необхідно зміцнювати і розвивати матеріальну заінтересованість у результатах праці в усіх галузях народного господарства. Це положення обумовлює дію закону розподілу за працею, але матеріальна заінтересованість в результатах праці — широке поняття, що включає в себе використання суспільних фондів споживання, фондів матеріального заохочення, а також різні пільги (скорочений робочий день, більш тривалі відпустки, квартирно-побутові послуги та ін.) Таким чином, уся система економічних законів соціалізму і в першу чергу основний економічний закон соціалізму, забезпечує всебічну реалізацію матеріальної заінтересованості в результатах праці при соціалізмі.

Матеріальна заінтересованість зміцнюється і розвивається за допомогою матеріального стимулювання, яке полягає у свідомому впливі на інтереси окремих людей і колективів, і здійснюється шляхом встановлення залежності розмірів винагород від результатів праці. Стимулювання — важливий елемент економічної політики, принцип господарювання, що має правовий, юридичний характер. Стимулювання і матеріальна заінтересованість співвідносяться між собою як явища надбудови і базису.

Нова система планування і економічного стимулювання спрямована на посилення заінтересованості робітників у поліпшенні загальних результатів роботи підприємств. «Пропоновані заходи спрямовані на послідовне здійснення ленінського принципу матеріальної заінтересованості трудящих, на те, щоб знаходити нові резерви на самих підприємствах, створювати нові джерела для підвищення заробітної плати робітників і службовців» [5, 16]. Заробітна плата — найважливіша форма індивідуального і колективного стимулювання. В умовах соціалізму вона виконує дві функції: по-перше, є джерелом доходів і зростання добробуту трудящих, по-друге, — важливий стимул до праці. У практичній діяльності необхідно дотримуватися оптимального поєднання цих функцій, тому що вони взаємопов'язані і взаємообумовлені: чим більше розвинута стимулююча функція, тим більше можливостей для зростання доходів, в той же час зростання доходів є важливим стимулом до праці. Поєднання двох функцій заробітної плати знаходить відображення у співвідношенні темпів зростання заробітної плати і продуктивності праці. Показова у цьому відношенні вугільна промисловість. За 1958—1968 рр. у вугільній промисловості Донецької і Ворошиловградської областей середньомісячна продуктивність праці зросла на 32,4%, а рівень середньої заробітної плати підвищився з 154,2 до 207,1 крб. на місяць, або на 13,4%. По комбінату «Ворошиловградвугілля» співвідношення зростання середньомісячної заробітної плати і продуктивності праці в 1969 р. по відношенню до 1968 р. складало:

	Робітника промислово-виробничого персоналу	Робітника
Середньомісячна заробітна плата	103,4	103,9
Продуктивність праці	104,6	103,9

Стимулювання зростання продуктивності праці у вугільній промисловості Донбасу в сучасний період здійснюється різними методами. На деяких шахтах показник продуктивності праці використовується самостійно для визначення розмірів преміювання з фондів матеріального заохочування. На інших шахтах стимулювання піднесення продуктивності праці здійснюється за допомогою показника чисельності трудящих; премії виплачуються за зниження чисельності проти плану. Завдання п'ятирічного плану забезпечити приріст видобутку вугілля без залучення допоміжної кількості робітників успішно виконується. Наприклад, на шахті № 3 «Дар'івська» тресту «Фрунзевугілля» в 1966 р. 437 шахтарів видобули 338,5 тис. тонн вугілля, а в 1969 р. та ж сама кількість шахтарів видобула 605,7 тис. тонн. Виконання шахтами завдань п'ятирічного плану створює сприятливі умо-

ви для випередження темпів зростання продуктивності праці порівняно з темпами збільшення заробітної плати.

Вплив заробітної плати на підвищення ефективності виробництва залежить від розвитку стимулюючої функції, яка, в свою чергу, знаходить відображення в принципі диференціації заробітної плати. Співвідношення середньої зарплати у вугільній промисловості і по народному господарству в сучасний період становить 178%. Надалі, у зв'язку з загальним поліпшенням умов праці, треба буде створювати допоміжні матеріальні стимули для залучення трудящих у вугільну промисловість, що має свої специфічні несприятливі умови праці. Диференціація заробітної плати у вугільній промисловості спрямована на створення допоміжних стимулів для тих категорій трудящих, від праці яких безпосередньо залежить виконання плану видобутку вугілля. Про це свідчать зміни у розмірі середньої заробітної плати по комбінату «Ворошиловградвугілля»:

	1968 р.	1969 р.
Середня заробітна плата одного робітника на місяць, крб.	199,1	205,9
в тому числі робітника, крб.	197,3	205,1
« » (в % до 1968 р.)	100	103,9
« ІТП (в крб.)	255,7	257,2
« » (в % до 1968 р.)	100	100,8
« службовця (в крб.)	113,1	110,5
« » (в % до 1968 р.)	100	97,5

Використання різних форм і методів стимулювання розвиває і зміцнює матеріальну зацікавленість в результатах праці і є тим фактором, що, як указував В. І. Ленін, підводить мільйони трудящих мас до комунізму [див. 2, 33, 35].

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4, 23.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 31, 32, 33, 38.
3. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Держполітвидав УРСР, К., 1967.
4. Л. І. Брежнев. Промова на урочистих зборах колективу трудящих Харківського тракторного заводу 13 квітня 1970 р. «Соціалістична Харківщина», 14 квітня 1970 р.
5. О. М. Косигін. Про поліпшення управління промисловістю, удосконалення планування та посилення економічного стимулювання промислового виробництва. Політвидав України, 1966.
6. А. Я. Кошелєв. Принцип материальной заинтересованности и формы его осуществления в промышленности СССР. М., 1957.
7. С. И. Татур. Хозяйственный расчет в промышленности СССР. М., 1970.
8. В. А. Трипольский. Принцип личной материальной заинтересованности и вопросы коммунистического воспитания. М., 1966.

ЕКОНОМІЧНІ СТИМУЛИ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ ПРИ СОЦІАЛІЗМІ

Г. А. Дручиніна

На сучасному етапі будівництва матеріально-технічної бази комунізму важливим завданням є даліше прискорення технічного прогресу у відповідності з вимогами, які висуває науково-технічна революція. Це завдання має не тільки внутрішній соціально-політичний, а й міжнародний аспекти. Темпи науково-технічного прогресу тепер визначають хід економічного змагання двох світових систем.

На прискоренні технічного прогресу ґрунтується розроблена XXIII з'їздом і відповідними Пленумами ЦК КПРС програма підвищення ефективності виробництва у країні. Здійснення накресленої програми пов'язане з посиленням економічного стимулювання технічного прогресу, а, отже, з наявністю дійових економічних стимулів на всіх етапах процесу. Нова система планування і стимулювання виробництва створює в економіці умови, які роблять можливим більш ефективне використання економічних стимулів у технічній політиці нашої держави. Однак перші підсумки господарювання в нових умовах показали, що можливості, надані реформою, ще недостатньо використовуються. Існуючі економічні важелі не створюють у підприємств належної заінтересованості в технічному прогресі. У зв'язку з цим вивчення слабких сторін діючої системи стимулювання технічного прогресу і дальша її розробка є найважливішою проблемою економічної науки і практики. Теоретичний аспект цієї проблеми, на нашу думку, полягає в аналізі змісту економічних стимулів технічного прогресу і форм їх дії на сучасному етапі.

* * *

Вихідні положення аналізу економічних стимулів технічного прогресу містяться в роботах К. Маркса, Ф. Енгельса і В. І. Леніна. Класики марксизму-ленінізму завжди розглядали технічний прогрес як суспільне явище, пов'язане з соціально-економічними потребами суспільства і підпорядковане дії об'єктивних економічних законів суспільного відтворення. Економічні стимули технічного прогресу слід розглядати, виходячи з аналізу економічних відносин процесу відтворення.

При соціалізмі відтворення являє собою планомірний процес, в якому економічні відносини взаємодіють «насамперед як *інтереси*» [1, 262]. Ця взаємодія означає не просту сукупність, а систему економічних відносин, що включають загальнонародний інтерес колективів підприємств та індивідуальні особисті інтереси. Система інтересів виражає різні рівні і різну функціональну їх роль в економіці. За своєю природою соціалізм ство-

рює основу для єдності інтересів, але це не виключає виникнення суперечностей між ними, бо в процесі відтворення економічні інтереси мають свій відносно самостійний рух, де і може виникнути їх розбіжність. Усунення суперечностей, що виникають, і економічне забезпечення їх найкращого поєднання і взаємодії — в цьому суть завдання економічного стимулювання. Основною умовою фактичного забезпечення єдності економічних інтересів є правильне застосування принципу матеріальної заінтересованості в господарському керівництві.

В. І. Ленін говорив: «...Найвищим ідеалом ціна — мідний гріш, поки ви не зуміли злити їх нерозривно з інтересами самих учасників економічної боротьби, злити з тими «вузькими» і дрібними життєвськими питаннями даного класу...» [2, 1, 355].

В умовах розвинутого соціалізму основою поєднання інтересів може бути принцип матеріальної заінтересованості. Матеріальна заінтересованість при соціалізмі виражає відносини між результатами праці та виробничим і особистим споживанням. Вона відбиває залежність винагороди праці від її ефективності. Отже, матеріальна заінтересованість є тим стрижнем, на якому сходяться всі економічні інтереси. Реалізація матеріальної заінтересованості на різних рівнях економічних інтересів — це не проста справа, а складний процес, суть якого полягає у відшуванні оптимальних розмірів розподілу національного доходу між суспільством, підприємством і кожним працівником. При цьому тут відіграє роль не тільки кількісна сторона, що характеризує ступінь задоволення потреб, а й форма розподілу, яка відтворює залежність задоволення потреб від частки участі в суспільній сукупній праці. У господарській практиці ці проблеми розв'язуються за допомогою товарно-грошових відносин, переважно через госпрозрахунок, прибуток і ціни. На їх основі ґрунтується вся система стимулювання. Проте самі собою ці категорії не можуть стимулювати виробництво. Ефективність їх залежить від науково обґрунтованого застосування, тільки в цьому випадку госпрозрахунок, прибуток, рентабельність і ціни стають найважливішими стимулами розвитку виробництва.

Економічні стимули — це економічні важелі, що спонукають до дії в певному напрямку. Система економічних стимулів завжди прив'язана до економічних показників підприємств, що характеризують ефективність їх роботи, яка виявляється у виконанні планових завдань з найменшими затратами праці і одержанні прибутку. Якщо оціночні показники підприємств не відбивають ефективності у зазначеному відношенні, то діяльність цих підприємств може йти в небажаному напрямку, тоді тут неминуче виникають суперечності між підприємством і суспільством. Вибір і обґрунтування економічних стимулів у всіх ланках народного господарства є відповідальним завданням.

Проблема економічних стимулів технічного прогресу є найважливішою частиною загальної проблеми економічного стимулювання, що має свою специфіку. Остання полягає в тому, що у здійсненні технічного прогресу беруть участь не тільки виробничі підприємства, а й установи, що знаходяться в сфері науки.

Сам процес технічного прогресу, як відомо, включає створення і впровадження нової техніки, передової технології і найновіших видів матеріалів. Кожний цикл технічного прогресу включає три стадії: створення, освоєння і впровадження. Процеси, здійснювані на цих трьох стадіях, відрізняються за своїм змістом, місцем, часом і умовами виконання. Всі процеси об'єднані однією метою — зробити працю на виробництві більш ефективною, але в здійсненні цієї мети на кожній стадії виникають специфічні інтереси.

Специфіка не виключає, а передбачає взаємодію інтересів. В організації раціональної взаємодії цих інтересів і полягає завдання економічного стимулювання технічного прогресу. До недавня основу взаємодії інтересів у галузі технічного прогресу становив тільки план. Існуюча тоді система планування і фінансування наукових робіт відбивала переважно кількісну сторону виконання і в меншій мірі — якісну. Тому нерідко траплялися випадки, коли виконувалися роботи, що не відповідали світовим стандартам, затягувалися строки їх виконання. Наукові організації несли меншу відповідальність за освоєння і впровадження. Усе це в цілому негативно позначалося на темпах технічного прогресу. Таке становище стало несумісним з вимогами економічного розвитку в умовах науково-технічної революції. Наука і техніка розвиваються надзвичайно швидко, внаслідок чого наукові дані й різні конструкції морально старіють. Усе це вимагає оперативності і відповідальності за якість наукових, технічних робіт та їх впровадження. Ця сторона вимог до технічного прогресу була врахована при проведенні економічної реформи. Нові умови господарювання передбачають поряд з плановими завданнями посилення принципу матеріальної заінтересованості на основі госпрозрахунку у відносинах науки з виробництвом. На необхідність впровадження госпрозрахунку завжди вказував В. І. Ленін, вважаючи, що госпрозрахунковий тип підприємств неминуче «стане переважаючим, коли не виключним» [2, 42, 326].

У послідовному здійсненні і дальшому розвитку цих ідей, як зазначалося в доповіді О. М. Косигіна на вересневому (1969 р.) Пленумі ЦК КПРС, радянський народ вбачає шлях розв'язання багатьох назрілих завдань комуністичного будівництва на сучасному етапі [див. 3]. На основі рішень ХХІІІ з'їзду КПРС і у відповідності з Постановою Ради Мініст-

рів СРСР «Про зміну порядку планування на науково-дослідні роботи і про розширення прав керівників науково-дослідних установ» від 22 березня 1967 р. здійснюється переведення наукових установ на повний госпрозрахунок. Але цей процес має свої труднощі, що визначаються характером і змістом науково-дослідних робіт. Є роботи, розраховані на перспективу. Це пошукові, фундаментальні наукові дослідження, що можуть дати практичний результат тільки через певний, іноді тривалий час. Такі роботи виконуються в науково-дослідних установах, що працюють за принципом бюджетних організацій. Та, очевидно, і тут, як відзначалося в економічній пресі, не виключена можливість встановлення госпрозрахункових відносин між цими установами і державою. Робота в таких установах іноді поєднується з пошуковим ризиком, вихід з критичного становища може забезпечити державний кредит.

Друга група наукових установ, а також проектно-конструкторські організації займаються прикладними роботами для конкретного виробництва. Ці роботи цілком можуть здійснюватися на основі господарського розрахунку. Тут проблема впровадження повного розрахунку з точки зору посилення його стимулюючої ролі полягає у виборі системи оціночних показників.

Поки що для оцінки наукової діяльності застосовується показник загального обсягу виконаних робіт у вартісному вираженні. Він визначається кількістю тем і величиною витрачених на них коштів. У цьому випадку розширення тематики і зростання обсягу витрачених коштів може розцінюватися як поліпшення роботи, а між тим дійсне становище справ зовсім інше. Недолік цього показника полягає в тому, що він не відбиває якості робіт і ступеня їх використання.

Тепер, у нових умовах, як основний планово-оціночний госпрозрахунковий показник висувається економічний ефект від впровадження у виробництво результатів наукових і конструкторських робіт. Така постановка питання, на нашу думку, буде найбільш правильною, бо економічний ефект стане основним об'єктом госпрозрахункових відносин, що стимулюватиме приєднання технічного прогресу. У господарській практиці вже накопичено певний досвід. Так, ВНДіелектромаш (Харків) переводиться на повний госпрозрахунок. Показник ефективності створеної нової техніки стає головним в оцінці діяльності колективу. У 1969 р. в порівнянні з 1966 р. віддача на 1 крб. витрат зросла в цьому інституті більш як удвічі. Досвід також показав, що треба вжити ряд заходів для піднесення ролі всіх госпрозрахункових стимулів — прибутку, фонду розвитку, заохочувальних фондів, премій. Виникла необхідність у встановленні більш обґрунтованих форм оплати наукових і технічних розробок, які повинні відшкодовувати витрати і давати прибуток установі.

Розміри прибутку мають забезпечувати як внесення платежів у бюджет, так і створення фондів економічного стимулювання. Потребує також удосконалення інструкція про преміювання за нову техніку.

Проблема економічних стимулів набуває ще більшої гостроти на завершальному етапі технічного прогресу — на стадіях освоєння і впровадження наукових і технічних досягнень. У ході реформи поряд з позитивними сторонами нової системи виявився ряд суперечностей, що свідчать про недостатню дійовість економічних стимулів технічного прогресу. Очевидно, слід погодитися з думкою деяких економістів [див. 4], які зазначають, що в діючих методичних вказівках і типових положеннях про переведення підприємств на повний госпрозрахунок ще недостатньо передбачено піднесення колективної матеріальної заінтересованості у впровадженні нової техніки. Про це свідчать випадки, коли підприємствам-виготовлювачам не вигідно переходити на випуск нової техніки, бо це призводить до тимчасового підвищення витрат виробництва і порушення їх економічних інтересів. Економічний інтерес госпрозрахункового підприємства пов'язаний з оціночними показниками діяльності, якими в нових умовах є прибуток і рентабельність. Вплив впровадження нової техніки на розмір прибутку і рівень рентабельності здійснюється через обсяг реалізованої продукції, собівартість і ціни. А оскільки освоєння нової техніки пов'язане з підвищенням витрат виробництва, то це не може не позначитися на собівартості продукції, рівні рентабельності, прибутку. Наявність цієї суперечності свідчить про те, що існуючий порядок відшкодування підприємствам-виготовлювачам додаткових витрат, пов'язаних з періодом освоєння, ще не забезпечує повного вирішення проблеми створення на цій стадії необхідних стимулів технічного прогресу. Відшкодування витрат освоєння здійснюється за допомогою фонду розвитку підприємств, галузевих фондів освоєння і кредиту. Найістотнішу роль у процесі освоєння в нових умовах має відіграти фонд розвитку виробництва, за рахунок якого повинні оплачуватися витрати на виготовлення додаткових видів оснащення, спеціального обладнання тощо.

За підрахунками деяких економістів [див. 5], витрати на освоєння і впровадження нових виробів у промисловості за останні роки (без врахування премій) зайняли половину всіх коштів фонду.

Якщо взяти до уваги зростаючу напруженість планів по новій техніці, то розміри фонду розвитку і його зростання явно недостатні. Незначна ще питома вага прибутку серед інших його джерел (амортизаційних коштів та ін.). Немає прямого зв'язку між ефектом освоєної нової техніки і зростанням розмірів фонду. Що ж до галузевих фондів освоєння, то підприємства

ще слабо відчують їх існування, що свідчить про недосконалість механізму його дії.

Усунення недоліків у практиці формування і використання фондів розвитку і освоєння нової техніки є найважливішим моментом у поліпшенні порядку відшкодування витрат на нову техніку. Розв'язання цієї проблеми у величезній мірі залежить від цін. Ціни на нову техніку — економічний важіль, за допомогою якого можуть бути розв'язані суперечності як на стадії освоєння, так і впровадження. У практиці подібні суперечності виникають між підприємствами-виготовлювачами, які відчують труднощі освоєння, і підприємствами-споживачами, які зустрічаються з труднощами впровадження. Ціна повинна виражати інтереси суспільства, виготовлювачів, споживачів, забезпечуючи підприємствам необхідний рівень рентабельності. Ця проблема тепер вирішується шляхом впровадження системи двох прейскурантів, що враховують інтереси виготовлювачів і споживачів. У практиці зміна прейскурантів здійснюється методом поправок і перегляду цін. Як відомо, у відповідності з реформою цін було переглянуто оптові ціни в промисловості. Однак реформа не зняла проблеми цін, як відзначалося в пресі [див. 6], невиправдано високий ще рівень рентабельності в більшості галузей машинобудування, що знижує заінтересованість підприємств у випуску нових виробів і зміні старої техніки. Ці факти свідчать про необхідність дальшого удосконалення ціноутворення в країні.

Схема побудови цін на нову техніку визначена «Основними положеннями визначення оптових цін», затвердженими Держпланом СРСР. В «Основних положеннях» на відміну від старої практики визначення цін на рівні витрат виробництва і середньогалузевої рентабельності вирішальне значення має принцип врахування економічного ефекту нової техніки. Сучасна схема побудови ціни цілком відповідає вимогам економічного стимулювання. Удосконалення існуючої методики визначення економічного ефекту нової техніки в ціні з урахуванням економічних інтересів підприємств і суспільства має важливе значення для прискорення науково-технічного прогресу.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 18.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 1, 42.
3. О. М. Косигін. Про поліпшення управління промисловістю, удосконалення планування та посилення економічного стимулювання промислового виробництва. Доповідь на Пленумі ЦК КПРС від 24 вересня 1965 р. Держполітвидав УРСР, Київ, 1965.
4. Н. В. Гаретовский. Финансовые методы материального стимулирования в промышленности. Изд-во «Финансы», 1968.

5. Научно-технический прогресс и хозяйственная реформа. Изд-во «Наука», М., 1969.

6. В. К. Ситник. Новые задачи органов ценообразования. «Экономическая газета», № 11, март 1970 г.

СОЦІАЛІСТИЧНЕ ВІДТВОРЕННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСОБІВ ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ГОСПОДАРСЬКОЇ РЕФОРМИ

К. Г. Данієлі

Будь-який процес суспільного виробництва повинен бути безперервним, «тобто повинен періодично все знов і знов проходити одні й ті самі стадії...» [1, 24, 318], охоплюючи відносини, пов'язані з виробництвом, — розподілом, обміном¹ (обігом) і споживанням сукупного суспільного продукту. В цій взаємодії економічних процесів, що «становлять частини цілого» [1, 12, 682], виробництво є вихідним пунктом, споживання — кінцевим, а розподіл і обмін — серединою, яка з'єднує виробництво і споживання.

Соціалістичні виробничі відносини усувають антагоністичні суперечності, ліквідують відрив виробництва від споживання. Соціалістичне виробництво є виробництвом «для людини, а не навпаки» [2, 29, 354]. Воно являє собою єдине споживче суспільство з планомірно організованим виробництвом і розподілом продуктів, необхідних для існування десятків мільйонів людей (див. 2, 27, 209).

Однак і на стадії соціалізму внаслідок існування товарного виробництва взаємозв'язок між виробництвом і споживанням опосередковується товарно-грошовими відносинами, ринком. Тому і в соціалістичному господарстві товарний обіг так же необхідний, як і само виробництво [1, 24, 133], а процес відтворення опосередкований процесом обігу і становить діалектичну єдність обігу і виробництва, «містить у собі те й друге» [1, 24, 64].

У зв'язку з цим постає проблема реалізації і компенсації складових частин суспільного продукту не тільки в натуральній, а й в товарній (вартісній) формі. Ось чому при вдосконаленні «форм і методів господарювання» [5, 79] велике значення в нашій країні надається теоретичному і практичному розв'язанню проблеми реалізації суспільного продукту, проблеми, що є основою в марксистсько-ленінській теорії відтворення.

Фундаментальні положення теорії відтворення і реалізації сукупного суспільного продукту глибоко розроблені К. Марксом. Творчо розвиваючи марксизм, В. І. Ленін вніс значний вклад

¹ Розглядаючи обмін як фазу суспільного відтворення, ми виходимо з положення Ф. Енгельса про те, «що виробництво, а слідом за виробництвом обмін його продуктів становить основу всякого суспільного ладу» [1, 20, 263].

в методику аналізу теорії, в дослідження суті реалізації суспільного продукту, законів і форм її здійснення. Ці марксистські положення є основою для аналізу процесів реалізації при соціалізмі.

В. І. Ленін ставив питання про відтворення і реалізацію суспільного продукту в умовах соціалізму. Він підкреслював, що марксова формула співвідношення $(v+m)$ I і II буде дійсною навіть в «чистому комунізмі» [4, 349].

Істотним є зауваження В. І. Леніна про необхідність реалізації всіх складових частин вартості продукту [4, XXXVI, 354].

« — Окупатись повинно

$$c+v+m$$

— акумуляція

— утримання держави

Загальнотеоретичні
міркування».

Практика господарського будівництва в нашій країні повністю підтверджує правоту цих положень. Своечасна реалізація суспільного продукту (в натуральній і вартісній формі) на стадії соціалізму є об'єктивно необхідним моментом безперервного ходу всього відтворювального процесу.

Реалізація суспільного продукту становить важливий елемент економічних відносин соціалістичного суспільства і відбиває явища, властиві як розширеному соціалістичному відтворенню в цілому, так і відтворенню засобів кожного окремого підприємства [див. 1, 24, 405—408; 2, 2, 139; 2, 3, 24].

В економічній літературі останніх років проблема реалізації зводилась до реалізації предметів споживання, тобто розривалось єдине ціле — процес соціалістичного обігу і відтворення. Тим часом, аналізуючи процес обігу, класики марксизму не вказували на істотну різницю між продуктами праці (споживними вартостями) як об'єктами обігу, бо ця різниця не могла бути основою для визначення їх соціально-економічної форми. Досліджуючи проблему реалізації всього суспільного продукту, Маркс ділить його не тільки за вартістю, а й за натуральною формою. Робиться це для того, щоб розкрити суть обміну між двома підрозділами, а не для виявлення закономірностей процесу товарного обігу. К. Маркс і В. І. Ленін виходили з того, що в умовах товарного виробництва будь-яка частина самостійно функціонуючого суспільного продукту незалежно від його натуральної форми стає «рівноправним» членом товарного світу [див. 1, 24, 449; 1, 25, ч. I, 333].

Звідси випливає, що проблема реалізації не обмежується тільки реалізацією предметів особистого споживання [див. 2, 2, 128]. На внутрішньому ринку існує попит на предмети як індивідуального, так і продуктивного споживання. Реаліза-

ція, за Леніним, і являє собою суспільний обмін речовин, який полягає «насамперед в обміні засобів виробництва на предмети споживання» [2, 4, 63]. Через це проблема реалізації потребує сукупного розгляду всіх явищ і процесів, пов'язаних з реалізацією і засобів особистого споживання, і засобів виробництва, що становлять 75% загального обсягу товарного ринку в країні [7, 55]. Таким чином, товарний обіг опосередковує рух всього суспільного продукту або «метаморфозів товарного світу» [1, 13, 72] в усіх формах і видах його.

Він складається з двох частин: кругообороту засобів виробництва і кругообороту товарів індивідуального споживання.

Обидві частини товарного обігу взаємопов'язані і взаємозалежні, бо відбивають принципово однакові економічні відносини, мають спільні риси. К. Маркс писав, що сфера обігу, або обміну товарів єдина [1, 23, 173]. Однозначність економічної природи товарного обігу засобів виробництва і предметів споживання об'єктивно вимагає і спільної форми здійснення цього процесу. Такою спільною формою прояву товарного обігу є торгівля. Остання являє собою історичну форму «обміну речовин суспільної праці» [1, 23, 110]. Вона виступає як засіб здійснення планомірного економічного зв'язку між виробництвом і споживанням [об'єктивним і суб'єктивним] відповідно до мети соціалістичного виробництва.

Відомо, що зміст обміну засобів виробництва, як і його форма, визначається розвитком і організацією виробництва. В умовах гострого дефіциту найважливіших засобів виробництва, що виник внаслідок розрухи, залишеної «нам у спадщину війною і пануванням буржуазії» [2, 27, 210], склалась своєрідна «карткова система» розподілу засобів виробництва [10]. Цей з мінімумом торгівлі найдержавний розподіл засобів виробництва [див. 3, 487] дозволив спрямувати обмежені матеріальні ресурси на індустріалізацію країни, на зміцнення її обороноздатності. Однак в міру зростання товарних фондів повинні розширятись права місцевих організацій щодо розпорядження ними. Тільки «чим можна і треба досягти зменшення бюрократизму, скорочення перевозок, заохочення виробництва» [2, 32, 353]. Великі зрушення у розвитку продуктивних сил нашої країни, що нині відбуваються, досить ускладнюють проблему планомірної реалізації засобів виробництва. Уже зараз в СРСР нараховується понад 1 млн. підприємств-споживачів [12, 12]. Централізовано планована номенклатура продукції охоплює 25 тис. видів, а в спеціалізованому вигляді вона обчислюється мільйонами [11, 69]. Тільки по Донецькому територіальному управлінню матеріально-технічного постачання загальний обсяг інформації становить близько 20 млн. документорядків на рік, 70% якої — інформація обліку, контролю і звіт-

ності [13]. В таких умовах система реалізації засобів виробництва за фондами і нарядами втрачає свої переваги. Основний її недолік — породження «хвороби господарського обміну»: з одного боку, утворення понаднормативних запасів засобів виробництва, з другого, — виникнення штучного дефіциту. Так, якщо в 1964 р. по УРСР запаси зайвих матеріальних цінностей становили 48,1 млн. крб., то вже на 1 січня 1967 р. тільки по обладнанню їх було на 127 млн. крб. [14, 24]. В той час, коли багато підприємств відчувало нестачу металу, фактичні запаси прокату чорних металів у споживачів на 1 січня 1967 р. дорівнювали в середньому 43,3% денної потреби, а крупносортового прокату дефіцитних видів — 60,9% [17, 123]. Така система реалізації засобів виробництва не давала споживачам альтернативи у виборі необхідних засобів і предметів праці. Тому перетворення товарної форми продукту в грошову не справляло регулюючого впливу на виробництво, внаслідок чого товари з низькими споживчими вартостями мали збут, а госпрозрахункова діяльність виробників послаблювалась. В міру розвитку продуктивних сил і наша економіка «стає все більш збалансованою і гармонійною» [8, 31], що посилює проблему компенсації затрат на основі еквівалентності, а реалізація продукту стає все залежнішою від підвищення якості і поліпшення економічних параметрів вироблюваних споживчих вартостей. У зв'язку з господарською реформою дуже важливого значення набуває проблема вдосконалення обмінного механізму у сфері реалізації засобів виробництва, бо від цього залежить ефективність суспільного виробництва. Відомо, що К. Маркс, характеризуючи суспільний поділ праці між «агентами виробництва» і «агентами економічного обороту», які відособились, виділив дві форми економічного зв'язку між ними: безпосередній, прямий і опосередкований (через органи сфери обігу) [1, 24, 117].

Керуючись цим марксистським положенням, вересневий Пленум ЦК КПРС (1965 р.) і XXIII з'їзд партії вказали на два основних напрямки дальшого вдосконалення реалізації засобів виробництва в нашій країні, підкресливши, що в галузі реалізації засобів і предметів праці слід ширше розвивати прямі зв'язки між підприємствами-виробниками і підприємствами-споживачами [6], «підготувати поступовий перехід до планового розподілу устаткування, матеріалів і напівфабрикатів шляхом оптової торгівлі» [5, 217—218].

Прямі господарські зв'язки, як форма товарного обігу, відбивають певну систему економічних відносин, що складається між соціалістичними підприємствами в процесі взаємопогодженого регулювання товарного обміну елементами засобів виробництва. Їх зміст визначається способом формування господар-

сько-економічного зв'язку між сукупними споживачами і виробниками товарів¹.

Прямі зв'язки є важливою умовою розширення самостійності й ініціативи кожного крупного підприємства у справі розпорядження фінансовими засобами і матеріальними ресурсами [див. 2, 42, 263]. Вся система господарських зв'язків, в тому числі і прямі зв'язки, в головних своїх пунктах планомірно регулюється планово розпорядчими органами, перебуває під контролем держави.

Зараз у сфері реалізації засобів виробництва можливості зворотної дії споживачів на виробництво обмежені, бо існує відносний товарний дефіцит.

Зміцнення прямих зв'язків при встановленні договірних відносин між контрагентами, як форми взаємоприйнятної поєднання економічних інтересів, сприятиме зростанню впливу споживачів на виробництво через систему економічних стимулів. Для посилення контрольностимулюючої ролі споживача на поліпшення якості засобів праці слід ширше застосовувати систему надбавок і знижок на ціну відповідно до якості товарів. Ціна виробу більш високого класу має автоматично взаємовигідно перерозподіляти економічний ефект між партнерами. Однак питома вага доплат і знижок за якість продукції у загальному обсязі реалізації ще надзвичайно мала (1—2%) і не може справити помітного впливу на виробника [17, 117]. Реалізація засобів виробництва за допомогою прямих зв'язків дає можливість так зорієнтувати виробника, щоб можна було найповніше задовольнити виробничі потреби споживачів. Прикладом таких прямих зв'язків можуть бути відносини між Ждановським металургійним заводом «Азовсталь» (виробник) і Харківським заводом «Світло шахтаря» (споживач). Досвід показав, що прямі зв'язки дають можливість синхронізувати постачання засобів виробництва, різко скоротити понаднормові виробничі запаси, сприяє їх оптимізації. Прямі зв'язки дозволили партнерам домовитись про освоєння мірних спецпрофільів, внаслідок чого на заводі — споживачі скоротились відходи металу і була одержана додаткова економія в сумі 230 тис. крб., а виробник одержав додаткову доплату [див. планові і технологічні розрахунки заводу «Світло шахтаря» за 1965 — 1968 рр.].

У наш час реалізація засобів виробництва за допомогою прямих тривалих зв'язків розвивається все ширше. За такими зв'язками реалізується тепер 20% виробленого прокату чорних і по-

¹ В економічній літературі і господарській практиці поняття «прямі зв'язки» не завжди трактується досить ясно. Часто їх суть зводять до таких взаємовідносин партнерів, в яких не бере участі посередник [15, 52]. Під цими зв'язками розуміють також тривалість прикріплення агентів виробництва один до одного [16, 165].

ловина кольорових металів, близько 30% цементу, 50% паперу, 2,5% всієї хімічної продукції [9].

Важливе значення для вдосконалення реалізації засобів виробництва має практика дрібнооптової торгівлі ними, що весь час розширюється. У нашому господарстві вже функціонує понад 460 дрібнооптових магазинів, де реалізуються засоби і предмети праці. Вони обслуговують більш як 110 тис. підприємств [9].

У Донецькому територіальному управлінні матеріально-технічного постачання в I кварталі 1969 р. працювало 20 дрібнооптових магазинів, через які було реалізовано на 11086 тис. крб. засобів і предметів праці; з них за лімітами — 37,1%, закуплено за децзаготовками 52%, взято у підприємства на комісію 0,7%, без лімітів — 10,2% (дані з пояснювальної записки про фінансово-господарську діяльність контори «Донецькмобресурси» за I квартал). Як бачимо, найбільшу частину дрібнооптового товарообороту становить продаж засобів і предметів праці за лімітами. У цьому випадку магазини здійснюють так званий «натуральний» розподіл засобів виробництва, що по суті зводить до нуля значення торгівлі. Останнє здійснюється тільки по формі, бо сам факт реалізації ще не свідчить про суспільну корисність товару, а суперечність між споживною вартістю і вартістю здебільшого лишається не розв'язаною, хоч товар і реалізовано.

Дрібнооптова торгівля, здійснювана як вільна реалізація, спрощує систему забезпечення підприємств дрібними партіями різних предметів праці, об'єднує споживачів, вивчає їх попит, враховуючи вимоги місцевого промислового ринку, сприяє скороченню виробничих запасів і, нарешті, готує ґрунт для організації оптової торгівлі засобами виробництва.

Істотного значення набуває в наш час комісійна торгівля, з допомогою якої через дрібнооптову мережу реалізуються зайві і невикористовувані засоби виробництва. Вона дає можливість залучити до господарського обороту додаткові матеріальні ресурси, допомагає якоюсь мірою усунути локальні дефіцити. У 1968 р. Донецьке територіальне управління брало участь у дев'ятих торгових ярмарках. На них пропонувалось для продажу товарів на 10082,1 тис. крб; угоди ж було укладено тільки на 2, 858 тис. крб. [дані контори «Донецькмебресурси» за 1968 р.]. Ярмаркову торгівлю за змістом (розпродаж наднормативних засобів і предметів праці) не можна розглядати як форму планомірно-організованої оптової торгівлі. Вона являє собою вільний розпродаж того, що вже вироблено, розподілено і є, скоріше, засобом перерозподілу товарів, що не відповідають локальному промислового попиту. Разом з тим ярмаркову торгівлю не слід зводити тільки до реалізації зайвого обладнання і матеріалів.

З переходом матеріально-технічного постачання до оптової торгівлі промислові оптові ярмарки стануть однією з найактивніших форм купівлі — продажу засобів виробництва.

Таким чином, вдосконалення засобів виробництва — складне і актуальне завдання, розв'язання якого залежить від уміння «оволодіти оптовою торгівлею», від повного обліку торговельних умов, точного їх знання, уміння швидко враховувати будь-які зміни [див. 2, 32, 411 — 412].

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 12, 13, 20, 23, 24, 25, ч. 1.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 2, 3, 4, 27, 29, 32, 42.
3. В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 44.
4. «Ленинский сборник», т. XI, XXXVI.
5. Матеріали XXIII з'їзду КПРС. Політвидав України, К., 1966.
6. О. М. Косигін. Про поліпшення управління промисловістю, удосконалення планування та посилення економічного стимулювання промислового виробництва. Політвидав України, К., 1965.
7. Страна Советов за 50 лет. «Статистика», М., 1967.
8. 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тези ЦК КПРС. Політвидав України, К., 1967.
9. «Правда», 2 юлія 1969 г.
10. В. С. Немчинов. О дальнейшем совершенствовании планирования и управления народным хозяйством. «Экономика», М., 1965.
11. А. Я. Эмдин. Методология планирования и организация материально-технического снабжения. «Экономика», М., 1965.
12. А. Бирман. Что решил сентябрьский Пленум. «Экономика», М., 1966.
13. В. М. Селивановский. Технический прогресс в системе материально-технического снабжения. ЦБТИМС, М., 1966.
14. Г. Э. Сирено. Пути вовлечения излишних и сверхнормативных запасов в народнохозяйственный оборот. ЦБТИМС, М., 1968.
15. Новая система управления экономикой и планированием. Политиздат Украины, К., 1966.
16. Материалы к Всесоюзной научно-технической конференции. Проблемы организации и управления промышленностью. «Экономика», М., 1966.
17. Эффективность использования производственных фондов в промышленности, ч. II. Донецк, 1966.

НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС І ЕКОНОМІЯ СУСПІЛЬНОЇ ПРАЦІ

О. Ф. Гусарова

На сучасному етапі комуністичного будівництва змінилися основні фактори розвитку економіки. Найголовнішим завданням нашої економіки тепер є підвищення ефективності суспільного виробництва, його інтенсифікація. К. Маркс писав, що відтворення може здійснюватися «інтенсивно, коли застосовуються більш ефективні засоби виробництва» [1, 24, 178]. Отже, осно-

вою інтенсифікації і економічного зростання суспільного виробництва є розвиток науково-технічного прогресу.

В. І. Ленін всебічно обґрунтував вирішальне значення науково-технічного прогресу — головного, визначального фактору побудови комуністичного суспільства [див. 3, 31, 253]. Це положення знайшло свій дальший розвиток у Тезах ЦК КПРС «До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна», де підкреслено, що «...дедалі повніше використання можливостей науково-технічного прогресу для прискореного розвитку господарства і задоволення потреб усіх членів суспільства — надзвичайно важливе економічне і політичне завдання» [5, 49].

В. І. Ленін зазначав, що прогрес техніки зливається з прогресом науки в єдиний процес [див. 3, 27, 366; 31, 253; 32, 303]. Сучасний науково-технічний прогрес знаходить вираження в постійному удосконаленні як засобів праці, так і технологічних процесів; у широкому поліпшенні якості старих, створенні та використанні нових, більш прогресивних джерел енергії, сировини, матеріалів та інших предметів праці; впровадженні передових методів організації суспільної праці і виробництва; швидкому розвитку науки, використанні у виробництві результатів науково-дослідної роботи, органічному поєднанні науки з виробництвом; зміні характеру трудової діяльності людей.

Таким чином, науково-технічний прогрес охоплює як усі речові фактори виробництва, так і головну виробничу силу суспільства; перетворюється на могутній засіб економії суспільної праці; поширюється на всі галузі народного господарства і є об'єктивною постійнодіючою закономірністю соціалістичного виробництва.

Критерієм науково-технічного прогресу в усіх галузях народного господарства є фактично досягнуте зростання продуктивності суспільної праці, що неодноразово підкреслював В. І. Ленін. Він писав: «Комунізм є вища, проти капіталістичної, продуктивність праці добровільних, свідомих, об'єднаних робітників, що використовують передову техніку» [3, 29, 380].

К. Маркс встановив загальний економічний закон, за яким витрати виробництва постійно зменшуються, а жива праця постійно стає продуктивнішою [див. 2, IV, 43]. Суть процесу зростання продуктивності праці становить, вказував К. Маркс, економія як живої, так і колишньої праці [див. 1, 25, ч. 1, 267], усунення втрат і всілякої некорисної праці, тобто економія часу. В умовах соціалізму економія часу стає найважливішим економічним законом [2, 119], що діє як закон неухильного зростання продуктивності суспільної праці і виражає економію затрат уречевленої і живої праці.

Зростаюча роль цього закону обумовлена тим, що ефективне використання робочого часу і засобів виробництва, які є в розпорядженні суспільства, становить найважливішу умову

досягнення головної мети соціалістичного виробництва. Саме зростання продуктивності суспільної праці справляє безпосередній вплив на всі сторони, що обумовлюють ефективність суспільного виробництва, і визначає розмір національного доходу, являючи собою основу піднесення матеріального добробуту радянських людей¹.

«В міру зростання продуктивності праці і суспільного багатства, — підкреслено в Тезах ЦК КПРС «До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна», — неухильно зростає добробут народу, рік у рік поліпшуються житлові умови, вдосконалюється соціалістичний принцип розподілу по праці, збільшуються суспільні фонди споживання» [5, 50—51].

К. Маркс підкреслював, що продуктивність праці взагалі — це максимум продукту при мінімумі праці [див. 2, II, 125].

Продуктивність праці, вказував К. Маркс, «визначається різноманітними обставинами, між іншим середнім ступенем вправності робітника, рівнем розвитку науки і ступенем її технологічного застосування, суспільною комбінацією виробничого процесу, розмірами і ефективністю засобів виробництва, природними умовами» [1, 23, 50]. При цьому особливе значення К. Маркс надавав впровадженню техніки, підкреслюючи, що «машина є найбільш могутнім засобом збільшення продуктивності праці» [1, 23, 383].

Розвиваючи ці положення К. Маркса, В. І. Ленін підкреслював, що зростання продуктивності праці вимагає безперервного розвитку науково-технічного прогресу, «забезпечення матеріальної основи великої індустрії» [3, 27, 223]. Відзначаючи низький рівень продуктивності праці в дореволюційній Росії, «устаткованою сучасними знаряддями виробництва вчетверо гірше ніж Англія, вп'ятеро гірше ніж Німеччина, вдесятеро гірше ніж Америка» [3, 19, 254], В. І. Ленін писав: «Якщо не перевести Росію на іншу техніку, більш високу, ніж раніше, не може бути мови про відбудування народного господарства і про комунізм» [3, 31, 375]. У результаті індустріалізації, колективізації сільського господарства і культурної революції за роки Радянської влади наша країна перетворилася в могутню індустріальну державу, всі галузі народного господарства якої оснащені сучасною технікою. Енергоозброєність праці зростала в 1968 р. порівняно з 1913 р. у промисловості в 23 рази, в сільському господарстві — більше як у 18 разів, електроозброєність праці в промисловості за цей час — у 38 разів; при цьо-

¹ Проблема створення вищої продуктивності суспільної праці і досягнення її максимальної економії як одна з найголовніших умов успішного будівництва комуністичного суспільства була розроблена В. І. Леніним. «Продуктивність праці, — підкреслював він, — це кінець кінцем, найважливіше, найголовніше для перемоги нового суспільного ладу» [3, 29, 379].

му продуктивність праці збільшилася в промисловості в 16 разів, у сільському господарстві — у 4,7 раза; за темпами піднесення продуктивності праці за 1950—1968 рр. наша країна в 1,7 раза випередила США [див. 10, 128, 148, 220, 413].

Однак за абсолютним рівнем продуктивності праці в розрахунку на одного працівника промисловість СРСР тепер приблизно в два рази, а сільське господарство — у 4—5 разів відстає від США [10, 143], що значною мірою пояснюється недостатнім рівнем технічної озброєності праці. Останнє обумовлює високу частку затрат живої праці у всіх галузях народного господарства: у всьому матеріальному виробництві затрати живої праці складають 62,1%, у сільському господарстві — 76,7% [11, 66]. Необхідність оснащення всіх галузей народного господарства сучасною технікою очевидна¹. За підрахунками ЕНДІ Держплану УРСР, кожний процент збільшення вкладень на нову техніку дозволяє підвищити продуктивність праці на 0,5 — 0,6% [6, 26].

Проте темпи технічного прогресу в СРСР відстають від темпів збільшення обсягу виробництва — питома вага нової техніки у загальних вкладеннях у неї становить 5—7% проти 15—20% у США, чим значною мірою прояснюється повільне зростання продуктивності праці порівняно з фондоозброєністю: у промисловості фондоозброєність зросла за 1950—1965 рр. на 287%, а продуктивність праці — на 257%, у сільському господарстві — відповідно на 427 і 239% [див. 14, 112, 119]. Це спричиняється до значного збільшення фондомісткості продукції, особливо сільськогосподарської, що приводить до збільшення фондомісткості всього національного прибутку і негативно позначається на зростанні продуктивності суспільної праці.

Другою важливою умовою підвищення продуктивності праці В. І. Ленін називав, «по-перше, освітнє і культурне піднесення маси населення... По-друге, умовою економічного піднесення є і підвищення дисципліни трудящих, уміння працювати, спрості, інтенсивності праці...» [3, 27, 223—224]. Цей фактор за підрахунками економістів на кожен процент дає порядку 0,2 — 0,3% приросту продуктивності праці [див. 7, 137].

В. І. Ленін передбачав, що соціалізм створить властиві його природі специфічні фактори зростання продуктивності праці [див. 3, 27, 223]. Такими найважливішими факторами є суспільна організація праці, вільної від експлуатації; система матеріального і морального стимулювання; контроль за мірою праці і споживання; соціалістичне змагання.

¹ К. Маркс відзначав, що вдосконалення техніки приводить до розвитку продуктивних сил. Це, в свою чергу, обумовлює розширення масштабів виробництва при вищих економічних показниках — такий шлях технічного прогресу. Він писав: «Економічні епохи різняться не тим, що виробляється, а тим, як виробляється, якими засобами праці» [1, 23, 177].

Правильне використання усіх цих факторів в умовах економічної реформи дає можливість значно підвищити темпи зростання продуктивності праці, про що свідчить досвід останніх років. Так, у промисловості середньорічні темпи за останні чотири роки склали 6,5% замість 4,6% у попередній п'ятирічці; у сільському господарстві — відповідно 4,7% замість 3,4% [16, 8].

Прискорення темпів зростання продуктивності праці безпосередньо пов'язано також з проблемою раціонального використання трудових ресурсів. У даний час більшість галузей народного господарства відчуває нестачу робочої сили. У 1970 р. зайнятість у суспільному господарстві і навчанням буде найвищою в світі і становитиме 92% трудових ресурсів країни. Отже, потреба в додатковій робочій силі мусить забезпечуватися за рахунок природного приросту населення, а зростання виробництва — в основному за рахунок підвищення продуктивності праці — уже тепер понад 2/3 приросту промислової продукції наша країна одержує за рахунок піднесення продуктивності праці¹. У зв'язку з напруженим балансом трудових ресурсів особливої актуальності набувають питання посилення ефективності діючих підприємств з наявною кількістю працюючих, а в ряді випадків і при її скороченні². Великий інтерес у цьому відношенні являє досвід Шокинського хімічного комбінату. Центральний Комітет КПРС у постанові, прийнятій в жовтні 1969 р. «Про досвід роботи партійного комітету Шокинського хімічного комбінату по мобілізації колективу трудящих на збільшення обсягу виробництва за рахунок зростання продуктивності праці» [див. 17] схвалив цей досвід і, відзначивши його велике народногосподарське значення, рекомендував широко розгорнути організаторську і масово-політичну роботу по мобілізації колективів трудящих на використання наявних резервів зростання продуктивності праці, збільшення випуску продукції з меншою кількістю працюючих.

Як відомо, підвищення суспільної продуктивності праці тільки на один процент дає такий самий приріст обсягу виробництва, як і збільшення кількості працюючих у промисловості на триста тисяч чоловік. Отже, зростання продуктивності суспільної праці, становлячи головну умову зменшення часу виробництва, дозволяє добитися максимальної економії робочого часу і скоротити кількість працюючих у сфері матеріального ви-

¹ В першій п'ятирічці було одержано за рахунок зростання продуктивності праці 51% приросту промислової продукції, у другій п'ятирічці — 79%, у роки війни — 69%, у п'ятій п'ятирічці — 68%, у 1959 — 1965 рр. — 67%. Ці дані свідчать про значні успіхи соціалізму в галузі інтенсифікації суспільного виробництва [12, 151].

² У нашій економічній літературі порушується правильне, на нашу думку, питання про те, що в нашій країні і в ряді соціалістичних країн «склалися своєрідні приховані резерви робочої сили серед зайнятого населення» [див. 9, 103].

робництва, направити їх у невиробничу сферу, тобто дає змогу більш раціонально використати трудові ресурси [див. 1, 26, ч. 1, 202].

Особливої актуальності питання підвищення продуктивності суспільної праці набувають у сільському господарстві. Зростання продуктивності сільськогосподарської праці у результаті науково-технічного прогресу приводить до величезної економії праці¹. Це пояснюється тим, що праця трудівників сільського господарства на основі науково-технічного прогресу стає більш продуктивною у самому процесі функціонування робочої сили. З другого боку, науково-технічний прогрес і пов'язані з ним поліпшення в організації праці і виробництва зменшують сезонність сільськогосподарської праці, сприяють перетворенню робочої сили на безперервно функціонуючу робочу силу².

Економія праці в сільському господарстві при збільшенні валової продукції цієї важливої галузі народного господарства абсолютно зменшує потребу сільського господарства в робочій силі і дає можливість залучати все більш значну частину сільського населення до індустріальних галузей і галузі обслуговування населення. К. Маркс підкреслював: «Чим менше часу потрібно суспільству на виробництво пшениці, худоби і т. д., тим більше часу воно виграє для другого виробництва — матеріального або духовного... До економії часу зводиться в кінцевому рахунку вся економія» [2, IV, 119].

Однак з ряду причин продуктивність праці у сільському господарстві, як уже зазначалося, залишається низькою; недостатне і зростання виробництва сільськогосподарської продукції.

У даний час склалися диспропорції у розвитку промисловості і сільського господарства в нашій країні. Сільське господарство значно відстає від промисловості як за темпами збільшення валової продукції, так і за зростанням продуктивності праці, що видно з таких даних: співвідношення темпів зростання виробництва промисловості і сільського господарства в 1968 р. склало 5:1, співвідношення темпів піднесення продуктивності праці—1,5:1; при цьому продуктивність праці в 1968 р. в сільському господарстві була в 2,4 рази нижча, ніж у промисловості [10, 44, 125, 126, 128, 446, 548, 570].

Однією з найголовніших причин більш низької продуктивності праці в сільському господарстві порівняно з промисло-

¹ Як показують розрахунки, тільки впровадження комплексної механізації дозволить вивільнити з сільського господарства до 1980 р. понад 12 млн. чоловік, або 42% робочої сили порівняно з 1960 р. [13, 86].

² У сільському господарстві через сезонний характер праці не використовується праця приблизно 10 млн. чол. [див. 15, 315]. Використання такої кількості робітників у значній мірі підвищило б продуктивність суспільної праці.

вістю і помітної диспропорції в їх розвитку є недостатня фондоозброєність праці в сільському господарстві.

Тісний взаємозв'язок фондоозброєності і продуктивності праці в сільському господарстві підкреслював К. Маркс. Він зазначав, що зростаюча в розрахунку на кожного працюючого «маса застосовуваних машин, робочої худоби, мінеральних добрив, дренажних труб і т. д. є умова збільшення продуктивності праці. Те саме слід сказати і про масу засобів виробництва, сконцентрованих у вигляді будівель, доменних печей, транспортних засобів і т. д.» [1, 23, 590].

Фондоозброєність у сільському господарстві все ще значно нижча, ніж у промисловості. Так, на 1 січня 1969 р. співвідношення фондоозброєності у промисловості і сільському господарстві склало 2,7:1 [10, 50, 446, 548]. У зв'язку з цим великий інтерес становить порівняння з США, де фондоозброєність сільського господарства вища, ніж у промисловості; значно вища фондоозброєність і на одного працюючого: за даними на 1961 р. основні виробничі фонди (без земельних цін) у СРСР складала 39,9 млрд. крб. (у крб. 1958 р.), у США—70,4 млрд. доларів (у доларах 1954 р.); при цьому фондоозброєність на одного працюючого (без земельних цін) становила відповідно 1565 крб. і 10000 доларів [див. 8, 24]. У цьому матеріальна основа різниці в рівні продуктивності праці в сільськогосподарському виробництві СРСР і США.

Програмою КПРС поставлено питання про випереджаюче зростання продуктивності праці в сільському господарстві порівняно з промисловістю. Основою підвищення продуктивності праці в сільськогосподарському виробництві, підкреслено у Програмі, служитиме дальший широкий розвиток науково-технічного прогресу [див. 4, 68—69].

Прискорення науково-технічного прогресу, прийняття нового Статуту колгоспу, перехід радгоспів на повний госпрозрахунок і перетворення в життя господарської реформи дасть можливість різко підвищити продуктивність праці у сільському господарстві і у значній мірі ліквідувати відставання цієї найважливішої галузі народного господарства. Це тим більш важливо, що загальний прогрес суспільства можливий тільки за умови пропорційного розвитку продуктивних сил промисловості і сільського господарства, швидкого зростання продуктивності суспільної праці у всіх галузях народного господарства.

Таким чином, підвищення темпів зростання продуктивності суспільної праці тепер виступає вирішальним фактором посилення ефективності суспільного виробництва і створення матеріально-технічної бази комунізму, що знаменує новий, вищий ступінь у розвитку продуктивних сил суспільства. У Тезах ЦК КПРС «До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна» вка-

зується: «Для переходу до вищої фази комуністичного суспільства, на думку Леніна, потрібний всебічний розвиток продуктивних сил, різке підвищення продуктивності праці на основі найновіших досягнень науки і техніки» [5, 48].

Виконання рішень грудневого (1969 р.) Пленуму ЦК КПРС, завдань, поставлених у Листі Центрального Комітету КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ «Про поліпшення використання резервів виробництва і посилення режиму економії в народному господарстві» сприятиме всебічному розвитку науково-технічного прогресу, піднесенню на його основі продуктивності суспільної праці і дозволить здійснити ленінський принцип максимальної економії суспільної праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, 24, 25, ч. 1, 26, ч. I, II.
2. Архив К. Маркса и Ф. Энгельса, т. II, IV. Партиздат. М., 1935.
3. В. І. Ленін. Твори, т. 27, 29, 31, 32.
4. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Держполітвидав УРСР, 1961.
5. До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Тези ЦК КПРС. Держполітвидав УРСР, К., 1970.
6. В. А. Александрова. Планирование научно-технического прогресса. «Под знаменем ленинизма», 1970, № 1.
7. В. Е. Комаров. Строительство коммунизма и профессиональная структура работников производства. «Экономика», М., 1965.
8. Я. Б. Лапкес. Технический прогресс и производительность труда в сельском хозяйстве. «Экономика», М., 1968.
9. К. И. Микульский. Трудовые ресурсы европейских стран социализма. «Статистика», М., 1969.
10. Народное хозяйство СССР в 1968 году. «Статистика». М., 1969.
11. Структура народного хозяйства и производительность труда. М., 1968.
12. Труд и заработная плата. М., 1968.
13. Трудовые ресурсы СССР. Госэкономиздат, М., 1961.
14. Г. А. Хромов. Производительность труда в народном хозяйстве. «Мысль», М., 1969.
15. С. Г. Штымов. Очерк о взаимосвязи народного образования с народным хозяйством СССР. (1917—1967). Томск, 1968.
16. «Экономическая газета». № 24, июнь 1970 г.
17. «Правда», 9 октября 1969 г.

ДЕЯКІ РЕЗЕРВИ ЗНИЖЕННЯ СОБІВАРТОСТІ ПРОДУКЦІЇ РАДГОСПІВ

В. С. Богданова

Одним з ленінських принципів соціалістичного господарювання є здійснення режиму економії. «Веди акуратно і сумлінно рахунок грошей, хазяйнуй економно, не ледарюй, не кради, додержуй найсуворішої дисципліни в праці, — саме такі лозун-

ти ... стають тепер, після повалення буржуазії, черговими і головними лозунгами моменту» [1, 27, 211].

Режим економії В. І. Ленін вважав одним з найважливіших лозунгів Радянської влади, необхідною умовою остаточної перемоги соціалізму.

В заощадженні, економії господарства В. І. Ленін бачив джерело «для розвитку нашої великої машинної індустрії, для розвитку електрифікації, гідроторфу, для добудови Волховбуду та інше» [1, 33, 442].

Розробляючи шляхи і методи економного ведення господарства, В. І. Ленін надавав великого значення концентрації виробництва, технічному прогресу, матеріальній заінтересованості в збереженні коштів, організації соціалістичного змагання для економії праці і продуктів, посиленню контролю і підвищенню відповідальності за марнотратність і безгосподарність.

Ленінський лозунг режиму економії — обов'язкова вимога до всіх членів соціалістичного суспільства. Вирішення в наш час складних завдань, створення величезних нагромаджень і одночасно забезпечення значного зростання матеріального добробуту трудящих вимагає мобілізації всіх ресурсів у народному господарстві. Одним з них є найсуворіший режим економії, усунення надмірностей і непродуктивних витрат.

Керуючись ленінським принципом соціалістичного господарювання, КПРС спрямовує господарське будівництво на досягнення найбільших результатів з найменшими витратами. Яскравим вираженням цього є рішення березневого і вересневого (1965 р.) Пленумів ЦК КПРС, XXIII з'їзду, Лист ЦК КПРС до всіх трудящих.

Послідовне проведення в життя режиму економії здійснюється на основі зниження собівартості продукції. Собівартість — це грошовий вираз частини вартості продукції, а саме витрат уречевленої праці і частини живої праці (зарплата). Характеризуючи в грошовій формі витрати підприємства на виробництво і реалізацію продукції, собівартість, таким чином, є одним з важливих показників економії цих витрат, тобто ефективності виробництва. Показник собівартості має також важливе значення для планового ціноутворення, керівництва виробництвом за допомогою планування і економічного стимулювання.

Але собівартість виконуватиме свої функції тим ефективніше, чим повніше вона відбиватиме витрати живої і уречевленої праці.

За останні роки в сільському господарстві, як і в промисловості, багато зроблено для удосконалення методів планування, обліку і калькуляції собівартості продукції: із собівартості виключено багато витрат, що не мають прямого відношення до витрат підприємства, встановлено чіткий порядок оцінки продукції,

яка належить до витрат виробництва, багато нового внесено в методику обчислення собівартості та ін.

Із здійсненням господарської реформи значення показника собівартості підвищується. Переведення радгоспів на повний госпрозрахунок потребує досконалого і правильного обліку витрат і калькулювання продукції як на підприємстві в цілому, так і в окремих його ланках (відділеннях, бригадах). Без цього, по-перше, неможливо визначити ефективність праці кожного з них і їх внесок у створення прибутку, а звідси, неможливе проведення принципу матеріальної заінтересованості; по-друге, не можна встановити на продукцію, що реалізується, науково обгрунтовану ціну, яка б відповідала її вартості і забезпечувала б підприємству можливість компенсувати свої витрати і одержати прибуток. Цього вимагає послідовне проведення в житті принципу самооплатності і рентабельності.

Переведення підприємств на повний госпрозрахунок разом з тим підвищує ефективність використання собівартості як вартісної категорії. Це досягається тим, що величина прибутку, в тому числі тієї його частини, що становить собою фонди матеріального заохочення, поставлена в залежність від розмірів витрат і темпів зниження собівартості.

У нових умовах праці, коли головним джерелом зростання соціалістичної економіки є поліпшення якісних показників, особливо важливого значення набуває питання про зниження собівартості продукції і підвищення на цій основі рентабельності виробництва.

На вересневому (1965 р.) Пленумі ЦК КПРС О. М. Косигін відзначив, що «встановлення завдань по прибутку не тільки не ослабляє, а, навпаки, посилює значення проблеми зниження собівартості. Зниження собівартості продукції є найважливішим завданням господарських керівників. Показникові собівартості повинна приділятися особлива увага в техпромфінплані підприємства» [3, 18]. Це цілком стосується і сільського господарства, бо для соціалістичного суспільства велике значення має скорочення витрат на виробництво сільськогосподарської продукції, підвищення ефективності роботи сільськогосподарського підприємства в цілому і окремого його працівника. Ось чому XXIII з'їзд партії як одне з найважливіших поставив завдання «знизити собівартість продукції, добитися рентабельної роботи всіх підприємств» [2, 220].

Радгоспи мають великі можливості для зниження собівартості сільськогосподарської продукції. У 1969 р. радгоспи Південно-Донецького тресту овочемолочних радгоспів (34 господарства) одержали прибуток в сумі 59 тис. крб.¹. Це на 2 млн.

¹ Надалі всі розрахунки ведуться по Південно-Донецькому тресту радгоспів.

366 тис. крб. менше, ніж за планом і менше від середнього за останні три роки. Таке становище пояснюється тим, що радгоспи допустили подорожчання собівартості проти плану і попередніх років¹. Так, у 1969 р. собівартість 1 ц овочів перевищила планову на 13,5%, або на 1 крб. 2 коп., і була на 27% вище, порівняно з 1967 р. Собівартість 1 ц молока була вища від планової на 20,2% і на 15,2% вища проти рівня 1967 р.

Дослідження показали, що однією з основних причин подорожчання овочів і деяких продуктів тваринництва є збільшення в собівартості цих продуктів витрат на оплату праці, що, в свою чергу, було результатом як підвищення зарплати працівникам радгоспів, так і низьких темпів зростання продуктивності праці.

На XXIII з'їзді КПРС визначено таке приблизно співвідношення темпів зростання продуктивності праці і заробітної плати працівників сільського господарства: 1: 0,4 — 0,5. Для кожного господарства це співвідношення може бути різним, але закономірністю є перевищення темпів зростання продуктивності праці над темпами збільшення зарплати. У практиці ж радгоспів це не завжди додержується.

Види продукції	1967 р.		Оплата людинодня	1969 р.		Оплата людинодня	Процент приросту порівняно з 1967 р.			Коефіцієнт співвідношення темпів зростання продуктивності праці та його оплати
	на 1 ц			на 1 ц			продуктивність	зарплата	оплата людинодня	
	людинодні	зарплата		людинодні	зарплата					
Овочі відкритого ґрунту .	0,95	2—42	2—54	0,97	2—58	3—24	—2	+6,6	+27	0,77
Молоко	1,32	4—68	3—54	1,26	5—63	3—84	+4,5	+20,3	+8,4	0,96
М'ясо великої рогатої худоби . .	7,14	24—20	3—39	7,62	29—13	3—85	—6,4	+20,3	+13	0,83

З наведених у таблиці даних видно, що за три роки продуктивність праці в овочівництві знизилась на 2%, відгодівлі великої рогатої худоби — на 6,4%, а у виробництві молока підвищилась на 4,5%. Оплата одного людино-дня збільшилась відповідно на 27, 13 і 8,4%.

Однією з причин низьких темпів зростання продуктивності праці в овочівництві і тваринництві є недостатній рівень механі-

¹ У статті аналіз проведено на прикладі двох втратних галузей: овочівництва і тваринництва (виробництво молока і м'яса великої рогатої худоби).

зації виробничих процесів, внаслідок чого значна частина робіт виконується вручну. Незважаючи на значне технічне озброєння радгоспів (у радгоспах Південно-Донецького тресту за період 1967—1969 рр. основні фонди сільськогосподарського призначення збільшилися більш як в 1,4 раза), рівень механізації овочівництва і тваринництва все ще залишається низьким.

Збирання овочів, наприклад, механізоване лише на 6,3%. Відсутність комплексної механізації в овочівництві примушує використовувати додаткову робочу силу з міст, продуктивність праці якої дуже низька. У тваринництві, крім подачі води, всі інші види робіт практично здійснюються вручну (роздача кормів на фермах великої рогатої худоби механізована тільки на 18,5%, на свинофермах — на 22%).

Для підвищення рівня механізації цих галузей промисловості необхідно збільшити випуск спеціальних машин і обладнання.

Важливе значення для механізації овочівництва може мати широке застосування збиральних майданчиків, укрупнення ланок і закріплених за ними площ.

Для механізації різних робіт у тваринництві (наприклад, для доставки і роздачі кормів) потрібне спорудження доріг з твердим покриттям і забезпечення худоби достатньою кількістю кормів.

Слід відзначити, що при сучасному рівні механізації радгоспи мають значні резерви скорочення витрат на виробництво продукції. У цьому переконує приклад деяких радгоспів. Так, у 1969 р. в середньому по тресту витрати праці на 1 ц молока становили 1,26 людино-дня, в радгоспі «Ждановський» при однаковому з іншими радгоспами ступені механізації — лише 0,98 людино-дня. На виробництво 1 ц овочів по тресту витрачалось 0,97 людино-дня, в радгоспі «Тімірязевський» — 0,67.

Продуктивність праці залежить не тільки від рівня механізації, але й від ступеня використання наявних виробничих фондів.

Дані про фондовіддачу по радгоспах тресту свідчать про недостатнє використання деякими радгоспами цього важливого резерву зростання продуктивності праці і зниження собівартості продукції. У 1967 р. на один карбованець основних виробничих фондів виготовлено продукції на 0,57 крб., в 1968 р. — на 0,54, в 1969 р. — на 0,65 крб. Основні виробничі фонди сільськогосподарського призначення за ці роки збільшилися на 40%, вихід продукції тільки на 11%.

Така низька ефективність експлуатації основних виробничих фондів пояснюється перш за все недостатнім використанням сільськогосподарської техніки, особливо тракторів і комбайнів.

Коефіцієнт змінності роботи тракторів у радгоспах тресту в 1969 р. становив 1,15, що не можна вважати нормальним,

особливо для гусеничних тракторів. Переведення механізаторів на двозмінну роботу дозволить краще використовувати машини і підвищити їх продуктивність.

Річний виробіток на один умовний 15-сильний трактор в радгоспах коливається в межах від 350 до 700 га. Досягнення всіма радгоспами кращих показників дало б можливість знизити собівартість тракторних робіт і на основі цього зменшити витрати по виробництву продукції рослинництва, в тому числі овочів. Розрахунки свідчать, що в радгоспах, де річний виробіток на трактор перевищив 400 га, витрати на один гектар по виробництву овочів у 1969 р. були нижчі на 20% порівняно з радгоспами, що мають виробіток менше 400 га:

У 1969 р. собівартість одного центнера овочів у радгоспах з виробітком на трактор, що перевищує середньотрестівський, була на 51 коп. нижча, ніж собівартість овочів у середньому по тресту.

Поліпшення використання тракторів у радгоспах потребує підвищення кваліфікації механізаторських кадрів. У радгоспах майже половина трактористів-машиністів має тільки другий і третій клас. Необхідно також ліквідувати плінність кадрів. Значна частина трактористів-машиністів щорічно залишають радгоспи. Однією з причин плінності механізаторських кадрів є недостатнє забезпечення їх житлом і культурно-побутовим обслуговуванням.

У нових умовах планування і економічного стимулювання наявність фонду матеріального заохочування, а також фондів соціально-культурних заходів дає можливість підвищити матеріальну зацікавленість працівників радгоспів і на цій основі ліквідувати плінність кадрів.

Більше уваги треба приділяти забезпеченню радгоспів необхідними запасними частинами, кращій організації їх ремонту, від цього багато в чому залежить своєчасна заміна спрацьованих деталей, введення в дію машин, а отже кількісні і якісні їх показники.

Радгоспи тресту забезпечуються запчастинами недостатньо, ремонт їх не провадиться в централізованому порядку. У зв'язку з цим багато запчастин радгоспи виготовляють і реставрують на місці, що збільшує строк їх ремонту, а відповідно і витрати на зарплату, викликає простої машин. У багатьох радгоспах відсутні типові майстерні для ремонту техніки, не вистачає обладнання.

Боротьба за краще використання техніки вимагає більш уважного ставлення до неї. На XXIII з'їзді КПРС зазначалось, що в багатьох колгоспах і радгоспах трактори і машини через погане збереження і догляд дають низьку продуктивність, передчасно виходять з ладу: негосподарське ставлення до техніки

гальмує зростання сільськогосподарського виробництва і фактично означає розтрату народного добра. Правильне використання техніки потребує створення сприятливих умов для її збереження. У багатьох радгоспах тресту такі умови відсутні.

Спостерігається певна залежність між продуктивністю машинно-тракторного парку і розмірами ріллі. Більш продуктивно використовувалась техніка у великих радгоспах. Середній розмір ріллі в радгоспах з виробленням на один трактор до 400 га в 1969 р. становив приблизно 1634 га, з виробітком до 500 га — приблизно 2800 га, і нарешті, з виробленням вище 600 га — близько 5400 га. Собівартість овочів у 1 групі радгоспів була майже на 11% вище, ніж в останній групі. Між тим, в тресті і в цілому по області є дрібні радгоспи, які мають ріллі до 2000 га, що не забезпечує раціонального використання техніки.

Є недоліки і у використанні техніки в тваринництві. Важливим резервом зниження собівартості продукції є підвищення урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин. Це узагальнюючі показники, що характеризують діяльність підприємств, і їх поліпшення безпосередньо визначає зростання продуктивності праці і зниження собівартості.

У радгоспах тресту, які одержали з одного гектара понад 150 ц овочів, собівартість 1 ц була на 61% нижча, ніж у радгоспах з більш низькою урожайністю до 100 ц.

Залежність продуктивності праці робітників і собівартості продукції тваринництва від продуктивності тварин можна простежити на основі таких даних: у радгоспах з продуктивністю корів до 2000 кг на рік одержано 71 кг молока на людину-день при затратах праці на один центнер 1,4.

У групі радгоспів, де продуктивність корів вища — більше 2500 кг, на один людину-день одержано 95 кг молока і затрати праці на один центнер становили тільки один людину-день, тобто на 40% були менші. Із зростанням продуктивності корів відповідно зменшуються витрати на зарплату, амортизацію, накладні витрати, завдяки чому і собівартість молока знижується. У другій групі радгоспів вона була на 21% нижча, ніж у першій.

За останні роки радгоспи здійснили ряд заходів по підвищенню урожайності овочів: поліпшено роботу по організації виробничих процесів у овочівництві, скороченню строків проведення сільськогосподарських робіт, підвищенню їх якості та ін.

Внаслідок вжитих заходів, незважаючи на дуже несприятливі умови, урожай овочів у 1969 р. був вищий, ніж в середньому за три останні роки. Але в цьому напрямку треба ще багато працювати.

У загальній системі заходів по підвищенню урожайності овочів велике значення матиме збільшення поливних площ. У радгоспах

тресту 20% овочевих культур розміщені не на поливних землях, причому деякі радгоспи їх зовсім не мають. Треба також поліпшувати зрошувальну систему, тому що наявна зрошувальна мережа трубопроводів, насосно-силове обладнання і силові станції не відповідають сучасним завданням виробництва овочів.

Для підвищення продуктивності тваринництва необхідно вирішувати проблему забезпечення худоби кормами. Сучасний рівень виробництва кормів поки що низький. На протязі багатьох років темпи зростання виробництва кормів відставали від темпів збільшення поголів'я худоби. У 1969 р. розрив між виробництвом кормів і потребою в них залишався значним: по відношенню до плану радгоспами було заготовлено сіна тільки 74%, соковитих кормів — 85%. Не відповідали вимогам повноцінної годівлі тварин склад і якість заготовлених кормів. Це призвело до перевитрати їх проти плану (наприклад, на один центнер молока витрачали 150 кормоодиниць замість 139).

Низька продуктивність тварин, дорожня власних кормів у зв'язку з низькою врожайністю кормових культур і недостатнім використанням природних кормових угідь (у деяких радгоспах вартість кормів майже вдвічі перевищувала заплановану), перевитрати кормів обумовили високу собівартість молока і зниження приросту великої рогатої худоби.

Збільшення виробництва, зниження собівартості і поліпшення якості кормів вимагають удосконалення агротехніки їх вирощування, перегляд структури посівних площ на користь культур, багатих протеїном, збільшення внесення добрив під ці культури і т. д.

Березневий (1965 р.) Пленум ЦК КПРС і XXIII з'їзд партії розробили систему економічних заходів, що мають велике значення для зниження собівартості і підвищення рентабельності радгоспного виробництва. Серед них особливо важливу роль відіграють зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства, в тому числі радгоспів, удосконалення планування і економічного стимулювання, переведення радгоспів на повний розрахунок.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 27, 33.
2. Матеріали XXIII з'їзду КПРС. Політвидав УРСР, 1966.
3. О. М. Косигін. Про поліпшення управління промисловістю, удосконалення планування та посилення економічного стимулювання промислового виробництва. Держполітвидав України, 1966.